

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ORTA AMERİKA ARKEOLOJİSİNE GİRİŞ

OLMEK • MAYA • AZTEK
UYGARLIKLARININ GENEL BİR ÖZETİ

Güven Arsebük

ege

YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://kitapy.org/>

ORTA AMERİKA ARKEOLOJİSİNE GİRİŞ

**OLMEK – MAYA – AZTEK
UYGARLIKLARININ GENEL BİR ÖZETİ**

ORTA AMERİKA ARKEOLOJİSİNE GİRİŞ
OLMEK – MAYA – AZTEK
UYGARLIKLARININ GENEL BİR ÖZETİ

Güven Arsebük

© 2014 Ege Yayınları
ISBN 978-605-4701-32-2
Yayıncı Sertifika No: 14641

Baskı / Printed by
Dijital Düşler Basım San. ve Tic. A.Ş.
Seyrantepe M. Nato C. Çınarlı S. No.: 17
Kağıthane-İstanbul
Tel: +90 (212) 279 64 44
Kültür Bakanlığı Setrifika No: 12922

Yapım ve Dağıtım
Zero Prod. Ltd.
Abdullah Sokak, No 17, 34433 Beyoğlu - İstanbul / Türkiye
Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09
www.zerobooksonline.com info@zerobooksonline.com

**ORTA AMERİKA
ARKEOLOJİSİNE GİRİŞ
OLMEK – MAYA – AZTEK
UYGARLIKLARININ GENEL BİR ÖZETİ**

Güven Arsebük

Y A Y I N L A R I

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	9
Yerel Halk ve Kökeni	11
Olmek Uygarlığı	19
Maya Uygarlığı	29
Aztek Uygarlığı	41
Sonuç	51
Kaynakça	55

ÖNSÖZ

Ülkemizde, Yeni Dünya arkeolojisi şu veya bu nedenle (deyim yerindeyse) adeta üvey evlat muamelesi görür. Bu konuda yeterli çalışma ve/veya yayın yoktur. Elinizdeki bu deneme coğrafi, siyasal ve kültürel anlamda Orta Amerika bölgesinde karşılaşılan uygarlıklarla sınırlı olup, Türk arkeoloji dünyasında karşılaşılan bu genel eksikliği kısmen gidermek amacıyla yalnızca bir “G İ R İ Ş” niteliğinde kaleme alınmış ve çeşitli kişilerin cömert katkıları sayesinde oluşmuştur.

Kitabın hazırlanma aşamasında her üçü de hem meslekdaş ve hem de dostum olan Mihriban Özbaşaran, Ayşe Haznedar Özkan ve Ahmet Boratav’ın unutulmaz yardımlarını gördüm. Mihriban Özbaşaran bu çalışmanın her aşamasında bana destek oldu, omuz verdi, katkı sağladı. Ayşe Haznedar Özkan yurt dışında olmasına rağmen (yıllar öncesinde de olduğu gibi) bu sefer de beni gene yalnız bırakmadı, değerli yardımlarını esirgemiyerek kitaptaki çizimleri titizlikle gerçekleştirdi. Ahmet Boratav ise yayın âlemindeki güncel durgunluğa rağmen beni yüreklendirdi ve kitabın basımını üstlendi. Her birine ayrı ayrı içtenlikle teşekkür ederim; onlar olmasaydı zaten bu kitap da olamazdı.

Bu çalışmanın gerçekleştiriliş nedenini yukarıda özetledim. Zaman içinde öngörülen amacına ulaşmasını dilerim.

Güven Arsebük

Feneryolu / Temmuz 2013

GİRİŞ

Önsöz’de de değindiğim gibi, Yeni Dünya arkeolojisi ülkemizde üzerinde pek durulmayan, fazla ilgi gösterilmeyen bir konudur. Buna karşılık çoğu Avrupa ülkesinde ve A.B.D.’nin belli başlı üniversitelerinde genel anlamda arkeoloji eğitiminin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Üstelik, Orta ve kısmen Güney Amerika ülkelerinde ise özellikle yerel toplumların ön kültürlerini inceledikleri bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkar.

“Yeni Dünya Arkeolojisi”, A.B.D.’inde bir bütün olarak kabul edilir ve genelde iki bölüme ayrılarak incelenir. Bunlardan birincisi daha ziyade “antropoloji” ağırlıklıdır ve siyasal anlamda bugünkü Kanada ile A.B.D.’nin yer aldığı Kuzey Amerika Kıtası’nın tarihöncesi dönemi ve etno-arkeolojisinin irdelenmesini amaçlar. İkincisi ise hem Orta Amerika ve hem de Güney Amerika’da karşılaşılan uygarlıkları kapsar, bir bütünü oluşturur ve “Klâsik Yeni Dünya Arkeolojisi” olarak ele alınır; çoğu zaman da kendi içinde Orta Amerika ve Güney Amerika arkeolojisi olmak üzere ikiye ayrılır. İster “antropolojik”, ister “klâsik” olarak ele alınsın, arkeoloji eğitiminin verildiği başta gelen A.B.D. ve Avrupa üniversitelerinde “Yeni Dünya Arkeolojisinin” bilimsel olarak özgün bir yeri ve belli bir ağırlığı vardır.

Ülkemizde ise arkeoloji eğitimi genelde Anadolu-Trakya ağırlıklıdır. Buna rağmen Yakın Doğu ve Avrupa arkeolojisi de pek

yabancımız sayılmaz. Ancak bizde Uzak Doğu, Orta Asya, Güney-Doğu Asya, Hindistan-Pakistan ve Yeni Dünya arkeolojilerinin hak ettikleri yeri aldığı söylenemez. Söz konusu ilgisizliğin temel nedeni değinilen bu özgün uygarlıkların bize göre bütünüyle “başka dünyalarda”, diğer bir deyişle Asya ve Amerika kıtalarında, yer almaları ve ülkemize olan coğrafi uzaklıkları olabilir; buna bağlı olarak da ülkemizde karşılaşılan uygarlıklar ile değinilen bu uygarlıkların arasında kültürel bir etki-tepki ilişkisi de tabii yoktur. Mevcut ilgisizliğin olası temel nedeni de bu olabilir.

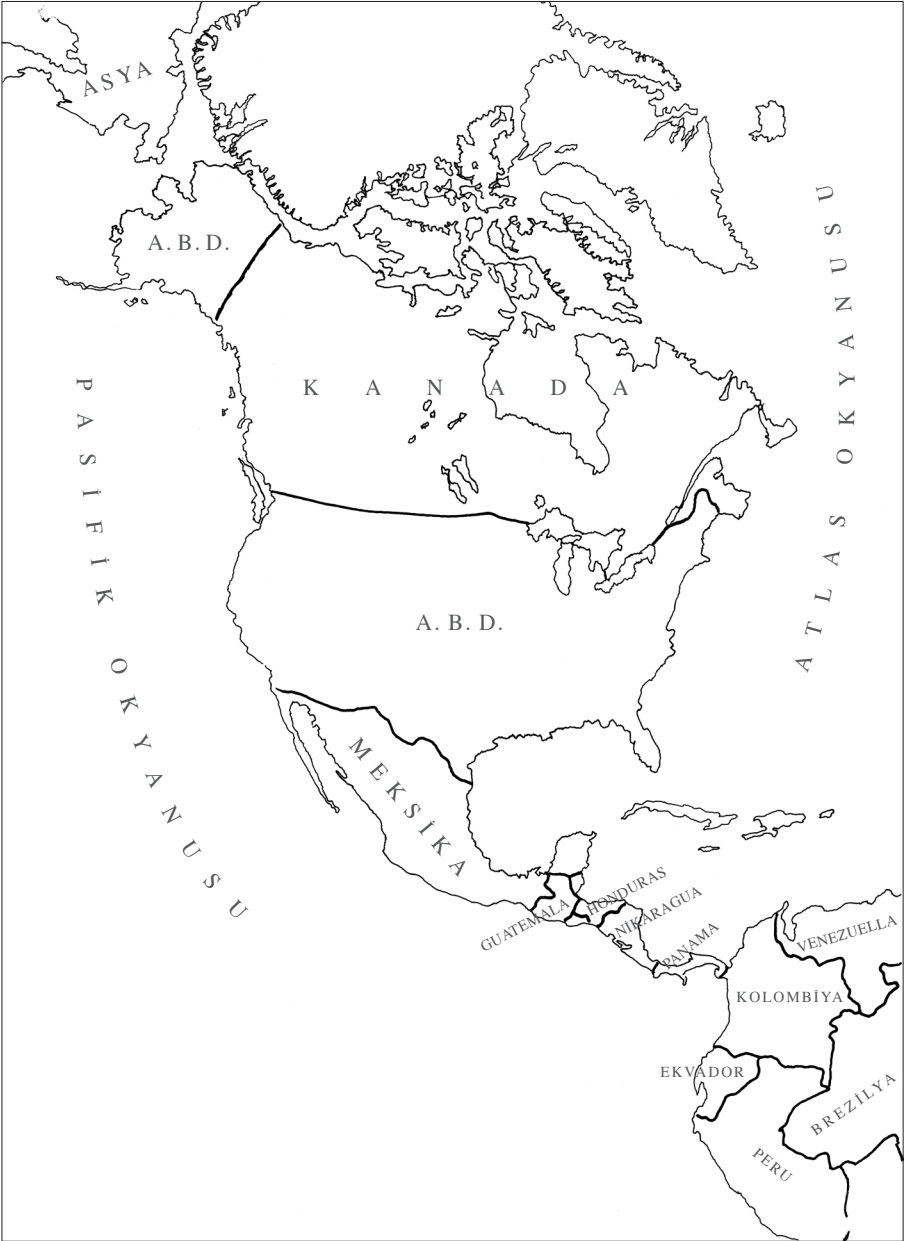
Her şeye rağmen son zamanlarda ülkemizde Yeni Dünya arkeolojisi ile ilgili değişik konuları içeren bazı Türkçe yayınların başlaması (Bk. Kaynakça) bu eksikliğin zaman içinde giderilebileceğinin olumlu bir belirtisi olabilir; elinizdeki yayının amacı da buna kısmî bir destek sağlamaktan ibarettir. Bu çalışmada ilk önce Amerika Kıtası’nın *Homo sapiens* tarafından Üst Pleistosen’deki yerleşimi ele alınmış, daha sonra Orta Amerika bölgesinde karşılaşılan başlıca uygarlıkların ana hatlarıyla tanıtılmasına çalışılmıştır. Bu çalışmada, **“temel olmadan ayrıntı olamayacağı”**, başka bir deyişle **“önce ormanın bütününe görmek ve daha sonra orada bulunan ağaçları tek tek değerlendirmek”** ilkesi ile hareket edilmek suretiyle , ayrıntıya girmekten kaçınılmış, söz konusu bu uygarlıkların sadece ana hatlarına, zaman zaman da bunları oluşturan kişilerin yalnızca **insana özgü olan** bazı evrensel nitelikteki **“insansı”** özelliklerine değinilmekle yetinilmiştir.

YEREL HALK VE KÖKENİ

Güney Amerika Kıtası'nın batı tarafında, Pasifik Okyanusu yönündeki dağlık alanda karşılaşılan (ve elinizdeki bu çalışmanın kapsamı dışında kalan) İnka'lar hariç, Yeni Dünya 'da karşılaşılan başlıca kültürler Olmek, Maya ve Aztek uygarlıklarıdır ve bunların tümü de Orta Amerika'ya özgüdür. Orta Amerika (*Mesoamerica*), başka bir deyişle Amerika Kıtası'nın Kuzey ve Güney bölümleri arasında kalan (Çiz. 1) bugünkü Latin Amerika ülkelerinden Meksika, Guatemala, Belize, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Kosta-Rika ve Panama'nın yer aldığı bölgedir. Arkeolojik içerikli olarak "*Meso-America*" sözcüğü ilk defa Kirchhoff (1952) tarafından ortaya atılmış ve Yeni Dünya'nın Kuzey ve Güney bölümlerini birbirinden ayıran (bir başka bakış açısına göre ise birleştiren) coğrafi yöreyi betimlemek için kullanılmıştır. Orta Amerika arkeolojisi ile ilgili çalışmaların özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren büyük bir ivme kazandığı önemle vurgulanmalıdır.

Bilindiği gibi, Yeni Dünya (Amerika Kıtası) milyonlarca yıl süregelen insan evrimi boyunca mekansal anlamda hiç görev görmemiş ve insan bu kıtaya ancak *Homo sapiens* aşamasına ulaştıktan sonra dışarıdan (Eski Dünya'dan) gelmiştir (Arsebük, 2012 a).

Genetikçilerin DNA kökenli araştırmalarına dayanan güncel görüşe göre, insanların bu kıtaya olasılıkla 25.000 ile 15.000 yıl önce-leri arasında kalan zaman dilimi içinde Asya Kıtası'ndan (Kuzey-Doğu Sibiry'a'dan) buzullar nedeniyle bir kara köprüsüne dönüşmüş

Çiz. 1 Amerika Kıtası ve Orta Amerika

olan Bering Boğazı üzerinden (Kuzey-Batı Amerika'ya / Alaska'ya) ulaştıkları merkezindedir (Pringle, 2013). Dönem buzullarının dağılım alanlarına bakılacak olursa jeomorfologların da aynı görüşü paylaştığı görülür.

Asya ve Amerika kıtalarının birbirine en yakın olduğu bu kutupsal bölge, Üst Pleistosen'de buzullarla kaplıydı. İşte bu aşamada, zaman zaman ve büyük bir olasılıkla yöredeki av hayvanlarının mevsimlik göç yollarını izleyen Asya kökenli bazı insanlar Bering Boğazı'nın olduğu bölgede buzulların katkısıyla oluşan kara köprülerini kullanarak iki kıta arasında (kadınlı-erkekli küçük gruplar halinde ve bilinçli olmasa bile) pek çok defa gidip-gelmişlerdi. Üstelik o tarihlerde Sibiryada yaşayan dönem insanının soğuk iklim koşullarına zaten büyük ölçüde uyum sağlamış olduğu, soğuktan korunabilmek için kemik iğneler kullanmak suretiyle hayvanların sinir ve bağır-saklarından elde edilen sırimlarla birbirine tutturulan kalın hayvan postlarından yapılmış giysileri kullandıkları ve eşyaların taşınmasına destek olarak kurt gibi bazı yerel hayvanlardan da yararlanmış oldukları bir gerçektir.¹

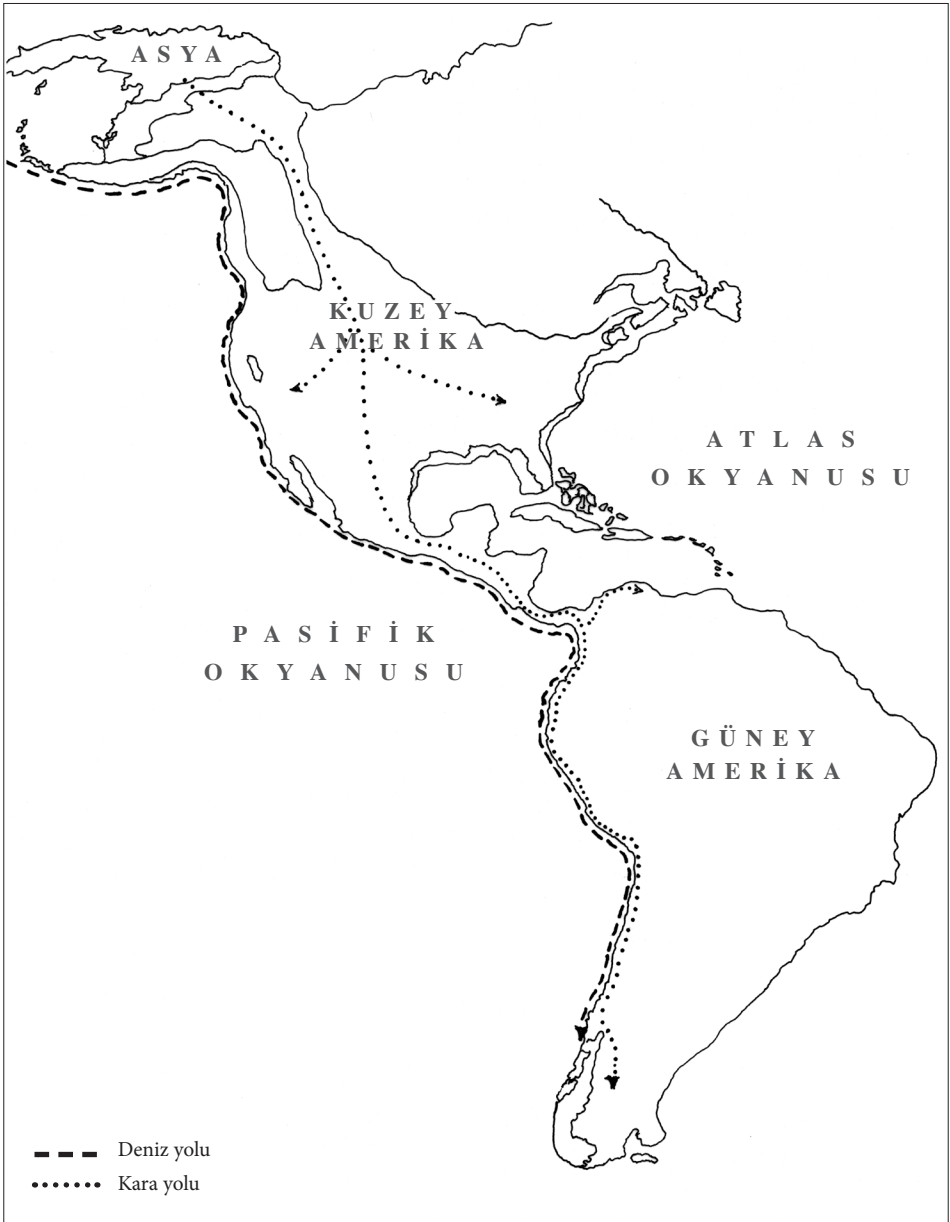
Yaklaşık 19.000 yıl kadar öncelerinde başlayan bir evrearası (*interstadial*) dönemde ise iklimde genel bir ılımanlaşma başlamış, hava bir hayli ısınmış ve mevcut buzullar da kısmen erimştir. Hava koşullarında meydana gelen bu değişimler yörenin genel coğrafya ve topografyasında bazı değişikliklere neden olmuş ve bu iklimsel farklılaşmalara bağlı olarak da Bering Boğazı'nın bulunduğu (*Beringia* adı ile de anılan) bu bölgede yaşamakta olan insanlar özellikle 18.000 ile 15.000 yıl önceleri arasında kalan zaman dilimi içinde, her anlamda daha uygun yaşamsal olanaklara sahip olduğu anlaşılan Güney yörelerine doğru yayılmaya başlamışlardır. Bir bütün olarak ele alındığında Amerika Kıtası'nın genel anlamıyla iskânının da zaten bu tarihlerde başlamış olması akla yakın gelmektedir (Pringle, 2013).

Güncel veriler Yeni Dünya'da, kadınlı-erkekli gruplar halinde Beringiadan başlayarak Güney'e doğru yayılmakta olan bu ilk

¹ Bu çalışmada belirtilen tarihler (Yeni Dünya arkeolojisinde yaygın olarak uygulanan yöntem doğrultusunda) zaman zaman M.Ö., zaman zaman ise G.Ö. olarak verilmiştir.

göçmenlerin önlerinde izleyebilecekleri iki farklı yolun bulunduğu işaret etmektedir (Çiz. 2). Bunlardan biri “Kara Yolu” olarak bilinir. Kara Yolu’ndan yararlanan insanların, buzullardan arınmış yöreleri kullanmak suretiyle, yol boyunca rastladıkları küçük yabanıl hayvanları avlayarak yaşamlarını sürdürmüş ve belli bir süre sonra bugünkü Kanada ile A.B.D.’nin nisbeten ılıman bölgelerine, daha sonra da Orta ve Güney Amerika’ya ulaşmış olmaları gerekir. Konu ile ilgili bazı uzmanlar, bu insanların özellikle soğuk iklimin egemen olduğu yörelerde eşyalarının bir kısmının taşınması için yukarıda da değinildiği gibi kurt (veya kurt köpeklerinden) yararlandıkları ve hatta günde 16 km.’ye kadar varan mesafeler katedebildikleri görüşündedir. Zaten gerçekleştirilen bazı araştırmalar, Sibiryada yaşayan yerli halkın yaklaşık 33.000 yıl önceleri kurttan hem bazı eşyaların taşınmasında ve hem de yabanıl hayvanların avlanılmasında yararlanmış olduğuna işaret etmektedir. Yapılan deneyler kurt köpeklerinin 13 kg’lık bir ağırlığı günde 27 km. kadar bir mesafe boyunca taşıyabildiklerini de göstermiştir (Pringle, a.g.y.). Ayrıca, insanların kıtlık dönemlerinde bu hayvanlardan yiyecek maddesi olarak yararlanmış olabilecekleri de unutulmamalıdır.

Asya kökenli bu ilk göçmenlerin Yeni Dünya’da Güney yönüne, daha olumlu yaşam koşullarına sahip bölgelere doğru hareketlerinde izleyebilecekleri ikinci yol ise genel olarak deniz kıyısının izlendiği yoldur (Erlandson, 2011). “Sahil Yolu Varsayımı” adıyla bilinen bu görüşün (Çiz. 2) özellikle XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir ağırlık kazanmış olduğu görülür. Bu varsayım, söz konusu kişilerin (gene tabii kadınlı-erkekli guruplar halinde) bazen kıyılardan yürüyerek, çoğu zaman da denizden yararlanmak suretiyle sal, şişirilmiş tulumlardan yapılan bot (kelek) ve kano türünden bazı deniz araçlarını da kullanarak kıtanın Batı sahil şeridini izlemek suretiyle (Amerika Kıtası’nın Alaska’dan Şili’ye kadar olan Batı yönündeki Pasifik kıyılarından) Güney’e doğru göçmüş oldukları görüşünü savunur. Kuzey’den böyle bir göç silsilesinin yaklaşık 18.000 yıl önceleri başlamış olduğunu varsayarsak, 5.000 yılı biraz aşkın bir süre sonra Güney’de (Şili’de) yer alan Monte Verde’ye (Çiz. 2) ulaştıkları görülür (Arsebük, 2012 a; Dillehay, 1992).

Çiz. 2 Amerika Kıtası'nın yerleşimi ve izlenen yollar

Pringle, H. "The First Americans", Scientific American. 22/1, (2013).

Söz konusu göçmenlerin bazılarının yol üzerinde, çeşitli yerlerde mola vererek oralara yerleştikleri, bu arada diğerlerinin Güney'e doğru yollarına devam etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yol boyunca yaşamlarını balık tutarak ve çok büyük olmayan çeşitli kara ve deniz canlılarını avlayarak sürdürmüşlerdir. Ayrıca, Sahil Yolu'nu izleyenlerin yalnızca kıyı bölgelerine yerleşmedikleri veya Güney'e doğru devam etmedikleri, aynı zamanda Amerika Kıtası'nın iç bölümlerine (yani Doğu yönüne) doğru da yayılarak buraları da iskân etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Son buzul döneminde (Amerika Kıtası için *Wisconsin*) suların büyük bir bölümü buzullarda toplandığı / kilitlendiği için deniz seviyelerinde 100 m. dolayında alçalmalar / çekilmeler olmuştur. Bu nedenle Güney'e doğru göç ederken sahil bölgelerini yer yer iskân etmiş olmaları gereken insanların kıyıya yakın ve yaklaşık aynı düzlemde olan yerlerde bıraktıkları belgelerin zaman içinde buzulların erimesine bağlı olarak suların yükselmesi nedeniyle bugün deniz seviyesinin altında kalmıştır. Ancak bu dönem yerleşmelerine ait olan ve kısmen içeride (kara tarafında) ve aynı zamanda deniz seviyesinden ± 100 m'den daha yüksekte kalan çeşitli kalıntılara Amerika Kıtası'nın Batı tarafında, örneğin Kanada'da, A.B.D.'inde, Orta ve Güney Amerikada rastlanılmıştır.

Antropolojik olarak bir genellemeye gidilecek olursa, özellikle Amerika Kıtası'nın Kuzey yarısında günümüzden 11.000 ile 8.000 yıl önceleri arasında kalan zaman diliminde karşılaşılan yerli halkın birkaç soyun birleşmesinden oluşan sayıca sınırlı küçük gruplar halinde göçebe bir yaşam sürdürdükleri, genelde açık hava yerleşmelerinde yaşadıkları, avcılık ve toplayıcılık yapmak suretiyle de karınlarını doyurdıkları anlaşılmaktadır. Çevre koşullarına bağlı olarak (boyları 12 cm. ile neredeyse 30 cm. arasında değişen ve baskı yöntemiyle şekillendirilmiş) mızrak, olasılıkla saplı bıçak ve yaprak biçimli uçları kullanmak suretiyle '*Mastodon*' adı verilen fosil fil, bison, geyik ve yabanıl koyun gibi bazı Memeli'leri, ayrıca otlak, bataklık ve göllerin egemen olduğu yörelerde ise tavşan, sincap ve ördek gibi daha küçük hayvanları avladıkları, balıkçılık yaptıkları, bunlara ilave olarak yenebilir türdeki bitki, tohum ile meyveleri toplayarak tükettikleri saptanmıştır. Söz konusu bu yerli halkın özellikle

büyük baş hayvanların yalnızca etlerini taze veya kurutulmuş olarak yemekle yetinmedikleri, ayrıca bu hayvanların besin değeri yüksek olan ilik ve beyinlerini de çıkartarak yedikleri, bütün bunlara ilave olarak onların postları, derileri, iç organları ve hatta kemiklerini de israf etmedikleri, bunları da farklı gündelik amaçlar için kullanmış oldukları bilinmektedir.

Elinizdeki çalışmanın esasını oluşturan ve Orta Amerika bölgesini iskân eden ve Yeni Dünya uygarlıklarının başlangıç aşamalarından sorumlu olan insanlar da buraya zaten Kuzey'den "Kara" ve/veya "Sahil" Yolu'nu (Çiz. 2) kullanarak gelen ve Amerikan arkeolojisinde "Eski Yerli'ler" (*Paleo-Indians*) olarak adlandırılan bu öncü göçmenlerin torunlarının torunlarıdır.

Yukarıda değinmiştim; Orta Amerika geniş bir alanı kapsar (Çiz. 1). Her bölgenin topografya ve coğrafyasının aynı olmaması nedeniyle yöreler arasında gerek iklim ve gerekse çevre koşullarına bağlı olarak flora ile fauna örneklerinde bazı önemli değişimlerle karşılaşılır. Bu tür yaşamsal farkların kuşkusuz kültürel verileri etkilemesi doğaldır ve bu nedenle tüm bölge için geçerli olan genellemelere gitmek de kolay değildir. Ancak genel anlamda bir özetleme yapmak gerekirse, ana hatlarıyla şunlar söylenebilir:

Yapılan araştırmalar insanların yaklaşık 8.000 yıl önceleri Kuzey yönünden gelerek bölgeye (Orta Amerika) ulaşmaya başladıkları, zaman içinde giderek sayıca çoğaldıkları ve bu tarihten yaklaşık 4.000 yıl öncelerine kadar geçen dönem boyunca da büyük ölçüde göçebe bir yaşam süren küçük avcı-toplayıcı gruplar halinde yaşamlarını sürdürmüş olduklarına işaret etmektedir. Bu dönemin ikinci yarısından itibaren yerli halkın farklı kabak, fasulye ve mısır türleri gibi bazı yerel bitkileri yavaş yavaş kültüre almaya başladıkları anlaşılmaktaysa da bu evrede henüz gerçek anlamıyla tarım söz konusu değildir. Bu aşamada vurgulanması gereken bir husus, genelde sanılanın aksine, mısırın Yeni Dünya'da kültüre alınan ilk (en eski) bitki türü olmadığıdır. Mısır'dan çok önce kabak, balkabağı ve sukabağı türündeki günümüz kabakgillerinin bazı öncül türlerini kültüre alınmaya başlandığına dair yeni kanıtlar elde edilmiştir (Coe-Koontz, 2008: 31). Mısır ile birlikte ele alınması gereken

örnekler arasında çeşitli fasulyegillerin ve biber türlerinin de önemli bir yer tuttuğu unutulmamalıdır.

Yaklaşık 4000 yıl öncelerinden itibaren yavaş yavaş “gelişkin” olarak değerlendirilebilecek türden tarımın başlamakta olduğu ve insanların, mevsimlik sürelerle de olsa, yerleşik düzene geçmeye başladığı söylenebilir (Arsebük, 2012 c). Yerleşik düzenin kanıtı oluşturmaya başlayan mezralar dal-örgü (*wattle and daub*) yöntemi uygulanarak yapılan 10-12 barınaktan ve bunlarda yaşayan 50-60 kişiden oluşmaktaydı. Dal-örgü duvarlı bu evlerin çatıları ise kamış ve sazla örtülüydü.

Zaman içinde bu mezraların giderek geliştikleri ve köylere dönüştükleri görülür. Yapılan arkeolojik kazılar köy evleriyle birlikte kil tabana açılmış silolara, ezme (*mano*) ve öğütme taşlarına (*metate*), fırınlara ve mezar kalıntılarına da rastlanıldığını göstermiştir. Üstelik, evlerde ele geçen ve yontma taş yöntemini kullanarak oluşturulan mızrak uçları ile mızrak savurucusu (*atlatl*) gibi av silahlarına ilave olarak çeşitli yabanıl hayvanlara ait kemik kalıntılarının mevcudiyeti, yerel toplumların gündelik yaşamında aynı zamanda avcılığın da önemli bir yer tuttuğunun kanıtıdır (Coe – Koontz, 2008: 35).

Yeni Dünya arkeolojisinden söz edilirken unutulmaması gereken önemli bir husus da Eski Dünya’nın aksine, Amerika Kıtası’nda evcilleştirilmeye uygun türden at gibi taşımacılık işlerinde ve davar ile domuz cinsi yiyecek maddesi olarak kullanılabilen hayvanın bulunmayışıdır. Ancak, yerel halkın yün yapımı ile sınırlı orandaki taşımacılık işleri için lamadan, besi sağlamak için ise, fosil dışıklarının (*caprolit*’lerinin) incelenmesi ve ele geçen kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla da bölgeye özgü olan fosil fil, bison, yabanıl koyun, geyik, sincap ve tavşan gibi farklı boy ve türdeki Memeli’lere ilave olarak kuşlar, çekirge, sümüklüböcek, kertenkele, fare ve çeşitli sürüngenlerden de yararlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

OLMEK UYGARLIĞI

Günümüzden yaklaşık 3.500 yıl öncelerine gelindiği aşamada, Orta Amerika'ya özgü yerel yaşam biçiminin (temelde ana hatlarını yitirmeksizin) gelişerek devam etmekte olması dikkati çeker. Bu değişim ve ona bağlı olan gelişimin başında, zaman içinde besi üretiminin görece anlamda da olsa yoğunluk kazanmasının doğal sonucu olarak 'yerleşik hayat düzeninin' ağırlık ve süreklilik kazanması gelir. Yerel toplumların artık köylerinin yerlerini sık sık değiştirmede, yani kısa aralarla devamlı göç etmeden aynı yerde oldukça uzun süreler boyunca yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu köylerde yaşayan birey sayısının artması, dolayısıyla da sosyal yaşamda oluşan tabakalanma, yaklaşık 3.500 yıl önceleri ($\pm$ M.Ö. 1.500 yılları), kelimenin gerçek anlamıyla Yeni Dünya'da karşılaşılan ilk 'uygarlık' olan Olmek evresinin başlamasına neden olur (Çiz. 3). Bu aşamada altının çizilmesi gereken husus da Yeni Dünya arkeolojisi ile uğraşan uzmanların çoğunun Olmek kültürünü Orta Amerika'da daha sonraları karşılaşılan bütün uygarlıkların temeli veya anası (*cultura madre*) olarak kabul ettikleridir. Bunun nedeni de, daha sonraki tarihlerde Yeni Dünya'da karşılaşılan bütün uygarlıklarının temel özellikleri arasında yer alan hiyeroglif yazı, astronomi ile ilgili gözlemler, takvim, anıtsal mimari, dinsel ve/veya kamusal tören alanları ile profesyonel anlamda zanaatkar ve sanatkar zümrelerin oluşması gibi ortak öğelerin tohumlarının Olmek kültürü ile birlikte atılmasıdır. $\pm$ 3.500 yıl öncelerinden hemen sonra)

aşağıda ana hatlarıyla değinilecek olan Olmek uygarlığının oluşmaya başladığı görülür (Coe, M.D. – Koontz, R., 2008: 61-100; Richard-Adams, 2005: 50-83; Wenke-Olszewski, 2007: 486-495). Olmek uygarlığının temel özelliklerine değinmeden önce, kanımca bir genellemeye giderek, Yeni Dünya'da karşılaşılan uygarlıkların (özellikle Mısır, Mezopotamya ve Anadolu gibi Orta Doğu'da karşılaşılan örneklerle kıyasla) oluşumlarından çöküşlerine kadar geçen devam sürelerinin görece olarak oldukça kısa zaman dilimleriyle sınırlı olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bağlamda da Yeni Dünya uygarlıkları zamanla kendi içlerinde ağır ağır gelişen değil, hızla oluşan ve değişen kültürlerle örnek oluştururlar (Arsebük, 2012 b).

Olmek uygarlığı kendi içinde İlk Olmek (M.Ö. 1600-1200), Eski Olmek (M.Ö. 1200-900), Geç Olmek (M.Ö. 900-300) ve Olmek Sonrası (M.Ö. 300-M.S. 1) olmak üzere farklı evrelere ayrılır. Olmek uygarlığının en gelişkin olduğu zaman dilimi ise M.Ö. 1.500 ile M.Ö. 400 yılları arasında kalan dönemdir.

Unutulmaması gereken önemli bir husus da, Orta Amerika'daki kültürel oluşumlar (mekansal yönden ve kendi içlerinde olmak şartıyla) yörenin coğrafya ve topografyasına bağlı olan farklı gelişimler ve bölgesel nitelikte ekolojik özellikler gösterdiğiidir. Yaşam koşullarını doğrudan etkileyen çevrenin genel yapısı, başka bir deyişle aşılması zor volkanik-geç-yüksek dağlar ve bunları kesen dik kenarlı derin vadilerin egemen olduğu bir arazi yapısı ile Güney'e doğru inildikçe karşılaşılan tropik ve yağmur ormanları yöreler arası iklimsel koşulları büyük ölçüde etkilemiş, adeta kendi içlerine dönük mikro-nişler oluşturmuş ve bunun doğal sonucu olarak da zaman içinde bölgeler arasında birbirinden hayli farklı bitkisel (flora) ve hayvansal (fauna) yaşam türlerinin oluşmasına neden olmuştur (Wenke-Olszewski, 2007: 484). Değinilen bu değişik bölgesel coğrafi koşullara doğrudan bağlı olarak yerel toplumlar arasında gerçekleşmesi beklenen sosyokültürel ilişkilerin ve buna bağlı kültürel alış-verişin de belli bir anlamda sınırlı kalmış olmasını yadırgamamak gerekir. Özetle, bunun doğal sonucu da zaman içinde genelde bütünüyle türdeş olmayan ve birbirlerinden oldukça farklı yaşam düzenleri sergileyen yerel toplumların meydana gelmesi olmuştur; kısacası bölgesel nitelikli kültürel başkalaşımın ağır bastığı Olmek toplumunu

kendi içinde hayli farklı özellikleri barındıran kozmopolit bir karışım olarak değerlendirmek yerinde olur. Bu nedenle yörede yaşayan insanların tümü aynı uygarlığın üyeleri olmasına rağmen aralarındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler hayli sınırlıdır.

Ancak (yerel nitelikteki ayrıntıları kenara bıraktığımız takdirde) ana hatlarıyla temel özelliklerin vurgulanacağı bir genellemeye gidildiğinde, Olmek uygarlığı ile ilgili olarak sanırım şunlar söylenebilir: Her şeyden önce unutulmaması gereken önemli husus, Olmek uygarlığını (genelde Yakın Doğu arkeolojisi ile ilgili kişilerin alışık olduğu şekilde) tek düze “kültürel bir bütün” veya farklı öğeleri dahî birbirine mantıksal anlamda uyum gösteren “bütünsel bir devlet” olarak algılanmaması gerektiğidir. Olmek kültürü, Orta Amerika’da, yaklaşık 18.000 km²’lik oldukça sınırlı bir alanı kaplayan, ancak birbirinden farklı coğrafi özellikler gösteren bölgelerde karşılaşılan (birleşik değil, aksine dağınık oluşumlar gösteren) bir uygarlık olarak karşımıza çıkar. Temelde türdeş olmayan ve farklı özellikler gösteren bu bölgelerin ortak yönü bunların tümünün engebeli, dağlık, sulak ve ormanlık türünden birbirinden farklı coğrafi yöreler olmalarıdır. Bu bölgelerde karşılaşılan en eski Olmek uygarlığına işaret eden kişiler yaşadıkları ağaçlık alanlarda “yık ve yak” (*slash-and-burn*) tekniğini uygulamak suretiyle (başta kabak, fasulye ve mısır türleri olmak üzere) sınırlı miktarda besi üretimi yapan, buna ilave olarak avcılık – toplayıcılık yönteminden de destek almak suretiyle yaşamlarını sürdüren ve çoğunlukla mevsimlik nitelikte olduğu anlaşılan mezralarda yarı yerleşik bir düzeni sürdüren az sayıdaki bireyden oluşan toplumlardan oluşmaktaydı. Yapılan bir araştırma, ormanlık alanın yaklaşık her km²’lik bölümünün ortalama 3 ile 9 kişiyi besleyebildiğine işaret etmektedir (Wallace, 1983: 460); bu da belirli bir alanda ancak sınırlı sayıdaki bir nüfusun yaşamını sürdürebileceği anlamına gelir. Besi üretimi için uygulanan “yık ve yak” yönteminin doğal sonucu olarak ekilen toprağın bereketi kısa bir süre içinde tükendiği ve dolayısıyla toprak çoraklaştığı için de toplumlar birkaç yılda bir mezralarını terkederek başka yerlere göçmek zorundaydı. Ancak daha sonraları oluşturulan yeni köylerin bazılarının giderek büyüdüğü ve küçük kasabalara dönüştüğü de görülür. Buna rağmen yörede egemen olan genel yaşam koşulları ve üretim yöntemlerinin

sonuçta yoğun bir nüfusun oluşmasına fazla olanak tanımamış olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Olmek uygarlığının başlangıç aşamasından itibaren belirgin bir sosyal tabakalanmanın olduğu anlaşılmaktadır; kısacası Olmek'ler sınıfsal (hiyerarşik) bir toplumdur. En üst tabakayı (doğuma bağlı olarak) soylular oluşturmakta, bunları da sosyal tabakaları mesleklerine göre ayırmış bireylerin meydana getirdiği alt sınıflar izlemektedir (Adams, 2005: 57). Olmek'lerin üst tabakasını oluşturan kişilerin gücü dinî, politik, sosyal ve ekonomik olmak üzere çok yönlüdür. Söz konusu üst tabakayı oluşturan toplumsal sınıfın onuruna, başta anıtsal nitelikte kilden oluşturulan platformlar ve piramit türü örnekler olmak üzere gerçekleştirilen büyük boyutlu mimari yapıtlar dikkati çeker. Ancak, temelde soylular için amaçlanan (onların onuruna gerçekleştirilen) bu tür anıtsal örneklerin dinsel-kamusal nitelikte olan, ancak toplumu oluşturan diğer bireylerce de kullanılan bir yönünün de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir varsayıma göre soylular onuruna ve kamunun diğer bireylerine de yönelik olarak oluşturulan bu devasa kil/toprak platformların üzerinde gene kamuya yönelik olan ve tahta-saz-kamış gibi organik malzeme kullanılarak oluşturulmaları nedeniyle günümüze ulaşmayan çeşitli yapıların olması gerekir. Bu anıtsal platformlarının (*megaplatfrom*) en büyüklerinden birine San Lorenzo'da rastlanır ve bu boyutta bir platformun bütünüyle oluşturulması için de 42.000.000 m³ malzemenin kullanılmış olması gerektiği hesaplanmıştır (Adams, 2005: 60).

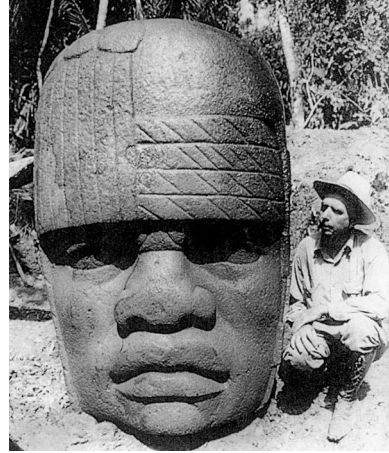
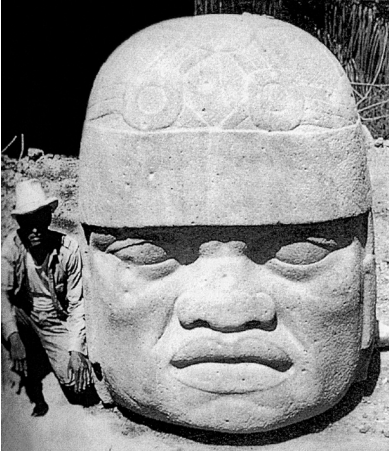
Vurgulanması gereken bir husus da (bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda) Olmek uygarlığının her biri farklı bir yerde olmak üzere başka-başka merkezlerde odaklandığı saptanmıştır; her biri bağımsız bir kült merkezi olan bu yerleşimlerin başında La Venta, Palenkue ve San Lorenzo gibi örnekler sayılabilir (Adams, 2005: 60). Her bir Olmek merkezindeki mimari kalıntıları üst tabaka mensuplarının (soyluların) konutları, dinsel-kamusal yapılar ve sıradan vatandaşların yaşadığı evler oluşturur. Taş malzemenin özellikle soylulara ait konutlar ile dinsel-kamusal binaların yapımında kullanılmış olması dikkat çekicidir. Taşın kullanıldığı yerlerin çoğunda bu yapı malzemesinin (taşın) yerel olmadığı ve dışarıdan getirilmiş olması ilginçtir.

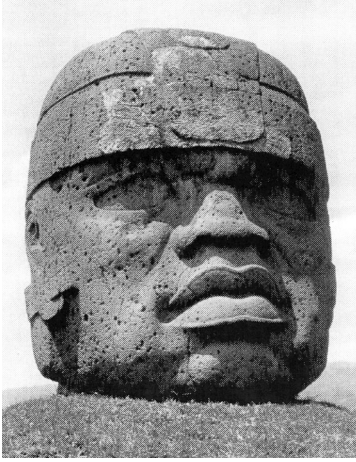
Res. 1 Maya kafalarına örnek
Coe, M.D.- R.Koontz, Mexico. Thames and
Hudson, New York, (2008).

Aynı özellik, Olmek uygarlığının üç boyutlu anıtsal heykeltıraşı örneklerini oluşturan ve bazalt bloklarından yapılan ünlü Olmek “kafa”ları için de geçerlidir (Res. 1-3). Yüzlerinde sert bir görünüm ve bakışlarında donuk bir ifade olan, Olmek’lerin olasılıkla dinsel ve/veya askerî-idarî yöneticilerini şahsen simgeleyen taştan yapılma bu “kafa” heykellerinin bazılarının boylarının 2.85 m.’ye (Coe – Koontz, 2008: 68) ve ağırlıklarının da 20 tona ulaştığı bilinmektedir (Res. 1-3). Bunlar birbirinin tıpa tıpa aynı değildir; bu nedenle de bunların her birinin farklı

kişileri simgeleyen gerçekçi yontular olduğu söylenebilir. Söz konusu bu heykeller başlarında miğfer görevi görmüş olması gereken takke

Res. 2 Maya kafalarına örnekler
Coe, M.D. – R.Koontz, Mexico. Thames and Hudson, New York, (2008).

Res. 3

Maya kafalarına örnek

Wenke, R.J. – D.I. Olszewski,
Patterns of Prehistory. Oxford
 University Press, New York, (2007).

Res. 4

**Havada (!) tutulan
platformlara örnek**

Coe, M.D. – R. Koontz,
Mexico. Thames and Hudson,
 New York, (2008).

benzeri başlıklarla betimlenmiştir (Res. 2-3). Olmek'lerde maden-
 den yapılma alet olmadığı için bu devasa heykeller (kuşkusuz hey-
 keltraşlar tarafından) taş aletler kullanılarak oluşturuluyordu. Bu
 devasa "kafa"lara ilave olarak, Olmek uygarlığında bazılarının ağırlı-
 ğının 40 tona ulaşan (Coe – Koontz, 2008: 68) ve olasılıkla üzerinde
 kurban kesilen büyük taş masalara ("sunak"lara) da sık sık rastlanır.

Bazı araştırmacılar ise bu büyük taş blokların sunak olmadıkları, üzerlerinde liderlerin oturduğu (organik malzemeden yapıldıkları için de günümüze ulaşamayan) tahtların yerleştirildiği mega-platformlar olduğu görüşündedir.

Bazı durumlarda bu “sunak/taht” platformlarının kenarlarının büyük boyda insan betimleriyle bezeli olduğu ve değinilen kabartmalarda temsil edilen insanların kollarını, sanki bu sunak veya taht platformlarını havada tutar gibi yukarıya kaldırdıkları görülür (Res. 4). Benzer büyük boyutlu kabartma figürler Yeni Dünya arkeolojisinde Olmek kültürü dışında ve sonrasında da sık sık görülen yaygın bir bezeme türüdür.

“Kafa” ve “sunak/taht” platformlarının yapımında kullanılan bu büyük bazalt blokların saptandıkları yere göre doğada bulunabileceği en yakın yerin bazen 80 km. kadar bir mesafede olduğu, üstelik bu taş blokları olmuşum bölgelerinden bulundukları yerlere getirebilmek için taşımada yararlanılacak türden hayvan olmadığı, ayrıca Yeni Dünya’da o dönemde tekerleğin de kullanılmadığı düşünülürse, bunların nakil işinde geriye kalan tek olasılığın insan gücü olduğu açıktır. O günkü geçerli koşullarda söz konusu malzemenin bir yerden başka bir yere götürülmesinin ne denli zor bir iş olduğu tartışılmaz; buna rağmen her dönemin kendine özgü teknolojilerinin olduğunu ve dünyanın neresinde olursa olsun “*insan*” adı verilen bu özel canlı türünün söz konusu gerekli teknolojiyi geliştirerek, sonuçta karşılaştığı sorunlara şu veya bu şekilde bir çözüm üretmiş olduğunu da unutmamak gerekir.

Bazı durumlarda bu büyük basalt bloklarının yer yer kelek ve sal türü araçlardan yararlanarak deniz ve/veya nehirler üzerinde yüzdürülmek suretiyle taşındığı varsayılsa bile, bunların bir yerden diğerine götürülürken temelde esas olanın yalnızca organize insan gücü olduğu ve bunun gerçekleştirilme aşamasında eşgüdümün sağlanabilmesi için ne denli üst düzey bir örgütlenmenin zorunlu olduğunun da hatırdan çıkartılmaması gerekir. Örneğin, bu devasa kafalara ait taş blokların bazılarının oluşum yerlerinden bulundukları yere taşınabilmeleri için yaklaşık 1.500 kişiye gereksinim olduğu ve bu işlemin de en azından üç-dört aylık toplu bir çalışmayı gerektirdiği ileri sürülmüştür (Pool, 2007: 103).

Üç boyutlu devasa taş heykellere, “sunak/taht” platformu ve kabartma türündeki büyük betimlemelere ilave olarak Olmek kültüründe kadın, erkek, çocuk, jaguar, yılan, timsah ve benzeri örneklerle temsil edilen üç boyutlu (taş ve/veya kilden yapılan) küçük boyutlu heykellere de rastlanır. Küçük heykel türü dinsel nitelikli örneklerin ve gündelik yaşamda kullanılan bazı nesnelerin yapımında kullanılan yeşim, demir cevheri, obsidyen, kaliteli çakmaktaşı, köpek balığı dişleri, mika, şist ve serpantin türü malzeme Kuzey’de Meksika, Güney’de ise Guetamala yönlerinden ithal edilen ürünlerin başında gelir. Genelde yeşim taşından yapılan maskeler de sanat ürünlerinin arasında yer alır. En eskisi M.Ö. 1.200 yıllarına ait olup San Lorenzo’da bulunmuş olan bazı heykellerin üzerinde rastlanan çeşitli işaretlerin (*glyph*) yazının başlangıcını simgeleyen ve bunların Yeni Dünya’da karşılaşılan öncül nitelikteki yazılı belgeler olduğu ileri sürülmektedir.

Olmek’lerin bazı mağara duvarları ve kuytu kaya sığınaklarının kenarlarına renkli resimler de yaptıkları ve bu resimlerin bazılarının tanrıları, bazılarının jaguar gibi Olmek’lerce kutsal olarak kabul edilen hayvanları, bazılarının ise güçlü savaşçıları temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Bunların hepsi Olmek dünyasının günümüze ulaşan düşünsel-dinsel-kültürel nitelikteki kanıtları olarak değerlendirilebilir.

Olmek kültürünün egemen olduğu yörede karşılaşılan genel iklimsel koşullardan ötürü o döneme ait tahta ve kemik türü organik malzemenin günümüze ulaşabilme olasılığı fazla değildir. Buna rağmen ele geçen bazı insan kalıntılarının, tıpkı hayvan örneklerinde olduğu gibi keskin (taş) bıçaklar kullanılmak suretiyle parçalara ayrıldığı ve daha sonra da yanmış (yakılmış) olduğunu gösteren belgeler de ele geçmiştir. Bunun Yeni Dünya arkeolojisinde daha geç dönemlerde yaygın olarak karşılaşılan dinsel nitelikli insan kurban etme törelerine mi, yoksa yamyamlığa mı (?) işaret ettiği uzmanlar arasında tartışma konusudur.

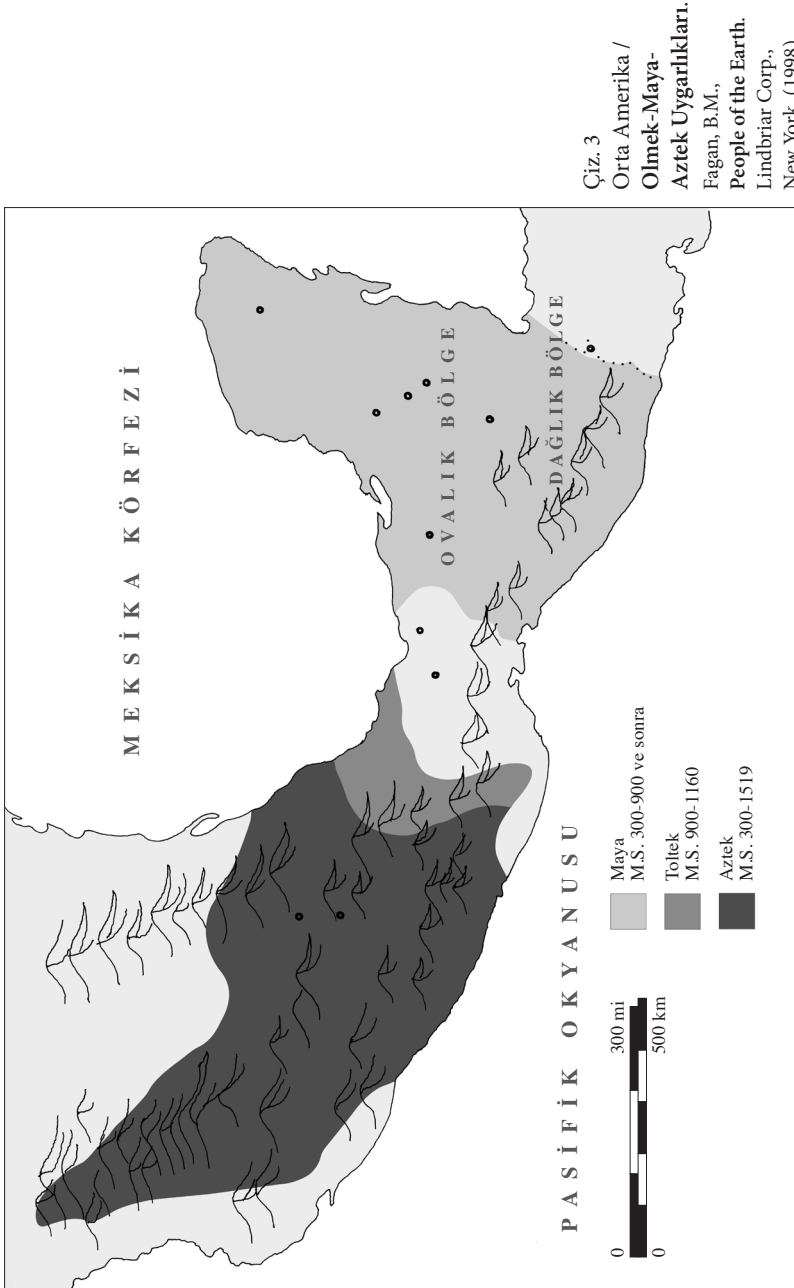
Olmek’lerde ve gerekse bunu izleyen dönemlerde Yeni Dünya toplumlarında üretilen en önemli bitkilerin başında gelen mısır ile ilgili tanrılar ve onlara bağlı kültlerin önemini özellikle vurgulamak gerekir. Aynı bağlamda gene daha geç dönemlerde Yeni Dünya’nın

ortak özelliğini oluşturacak olan ve kil veya taş kullanılarak inşa edilen anıtsal piramitlerinin yapımına Olmek evresinden itibaren başlandığı görülür. La Venta'da karşılaşılan kilden yapılmış piramitin yüksekliğinin 34 m.'yi bulduğu saptanmıştır. Yapılan hesaplar böylesine bir yapının oluşturulma aşamasında farklı dönem ve sürelerde taşçı, duvar ustası, dülger, taşımacı, sıradan işçi (amele) v.b. türünden yaklaşık 18.000 kişinin görev görmüş olması gerektiğine işaret etmektedir (Coe – Koontz, 2008: 74). Piramitlerin içinde mezar odaları da saptanmıştır. Dinsel nitelikli bu anıtsal piramitlerin çok yüksek olarak inşa edilmelerinin ardında, Olmek'lilerin kendilerini gökteki tanrılara yaklaştırma (onlara ulaşma) isteminin yattığı görüşü de ileri sürülmüştür.

MAYA UYGARLIĞI

Coğrafi ve siyasal anlamda tanımı **Giriş** bölümünde yapılan Orta Amerika'nın (Çizim 1) Kuzey bölümünde yer alan ve Meksika'nın Güney'ini, aynı zamanda Belize ve Guatemala'nın büyük bir bölümünü içeren Yukatan Yarımadası (*Peninsula de Yucatán*) ile kısmen Honduras'ın Batı taraflarında ve El Salvador'un en Kuzey kısmında M.Ö. 1750 yıllarından itibaren karşılaşmaya başlanan kültür ise Maya uygarlığıdır (Çiz. 3). Günümüzde, coğrafi anlamda içinde bulunduğu ekolojik koşullardan ötürü Maya kalıntılarını saptamak kolay değildir. Yörede doğal olarak bulunan yoğun orman örtüsü Maya kalıntılarının pek çoğunu çepre çevre kuşatmakta ve bunların yüzey araştırması aşamasında saptanmalarını çok zor, hatta hemen hemen imkânsız hâle getirmektedir. Sık bitki (ağaç) dokusundan ötürü bu kalıntıları neredeyse birkaç metre öteden görebilmek dahi olanaksızdır. Günümüzde, söz konusu bu kalıntıların saptanmasında zorunlu olarak hava fotoğraflarından yararlanılmakta ve çoğu zaman da ancak bu yöntemin uygulanması ile yerleri tesbit edilebilmektedir.

Ana hatlarıyla Maya uygarlığının özelliklerine değinmeden önce, Maya uygarlığı (Coe, 1987; Coe – Koontz, 2008; Wenke, 2007) ile ilgili öncül nitelikteki arkeolojik belgelerle yaklaşık M.Ö. II. bin yılın son çeyreğinden itibaren karşılaşmaya başlandığı söylenebilir. Klâsik Öncesi Çağ olarak bilinen zaman diliminde ise (M.Ö. 1000 - M.S. 250/300) yerleşik toplumlar oluşmaya başlamış ve çanak-çömlek yapımı ile küçük kil heykelcikler bu dönemden itibaren görülmeye başlanmıştır. Kentlerin oluşumu, piramitler, anıtsal mimari,

çanak çömlek üstüne işaretlenmiş ilk yazı örnekleri ve uzunlukları 1.6 km., derinlikleri 3 m. ve genişlikleri ise 30 m.'ye ulaşan su kanalları ile desteklenen gelişkin tarım yöntemlerinin uygulanmaya başlanması da bu dönem için geçerlidir. Daha geç dönemlerde de, kent merkezlerinde karşılaşılan bu anıtsal nitelikteki oluşumları çerçeveleyen ve Maya uygarlığının yaşam çekirdeğini oluşturan ziraatin yapıldığı çeşitli köy yerleşmelerinin devam edegeldiği önemle hatırlatılmalıdır. Olmek örneğinde de olduğu gibi Maya'lar da esas itibarıyla soyluların başı çektiği sınıfsal bir toplumu oluştursa dahi, bu kültürde kadın-erkek eşitliği dikkati çeker ve bunun en somut bir örneği de kadınların önde gelen savaşçılar arasında yer almış olmasıdır (Zorich, 2013: 31-35).

Maya uygarlığının en gelişkin olduğu zaman süreci ise M.S. 300 ile 900 yılları arasında kalan ve Klasik Çağ adı ile bilinen dönemdir. Bu dönemde merkezde dinsel/kamusal nitelikteki piramit, anıtsal platform ve sarayların olduğu yaşam alanlarıyla birlikte heykeller ve duvar resimleri yaygın olarak karşılaşırlar. Maya kent merkezlerinde karşılaşılan başka bir yapı türü de "top sahalarıdır". Bu Maya top sahalarını günümüz spor alanları ile karıştırmamak gerekir. Çünkü bu top sahaları, duvarları kabartmalarla bezeli olan bir platformda ve kauçuktan yapılan yaklaşık günümüz basketbol topu boyunda bir top kullanarak uygulanan dinsel bir "törenin" (seremoninin) gerçekleştirildiği kutsal alandır. İki takım halinde gerçekleştirilen bu oyunda (törende) amaç topu elle tutmadan veya ayakla vurmadan (sadece dizleri, dirsekleri ve gövdeyi kullanarak) belli bir noktaya (potaya !) ulaştırmaktır. Kauçuktan yapılma ve içi dolu olan bu boydaki bir topun hayli ağır olduğu açıktır. Böyle bir bu top oyununun günümüz anlamında spor değil, bir tür dinsel uygulama (tören) olduğu tartışılmaz. Araştırmacıların çoğu, dinsel nitelikte olan bu oyunda (törende) topun güneşi simgelediği ve oyunu kazananların da simgesel anlamda güneşi (bereketi) kontrol edebildiği görüşündedir. Oyunu (töreni) kaybeden takımın üyelerinin bazen kurban edildiği dahi anlaşılmaktadır (Wenke – Olszewski, 2007: 508).

Maya uygarlığının yayılım alanı, sınırları kesin olarak çizilemeyen üç bölgeye ayrıldığı görülür; bunlar Dağlık bölge, Güney'de yer alan Pasifik yöresi ve Kuzey'deki ovalık alanlardır.

Maya'ların Klâsik Çağ'ın başlarından itibaren (M.S. ± 300 yılları) yazıyı kullanmaya başladıkları, daha sonraki yıllarda anıtsal boyutlardaki yazılı belgeleri oluşturdukları, özellikle Güney bölgelerinden başlayarak şehirleşme aşaması gibi her yönden büyük gelişimler gerçekleştirdikleri görülür. Kısacası bu dönem Maya'ların aynı kültürel şemsiyenin altında, ve/fakat birbirinden bağımsız nitelikte çeşitli devletler (!) kurdukları, anıtsal tapınak ve saraylar inşa ettikleri, kakao-tuz-obsidyen-yeşim taşı ile deniz kabukları türünden malzemenin başını çektiği geniş bir ticaret ağı oluşturdukları çağdır.

Başka bir deyişle, Maya uygarlığının esas itibarıyla hiyerarşik düzen gösteren, birbirinden bağımsız farklı yönetimlerin bir araya gelmesi suretiyle oluştuğu, her ana birimin ona bağlı birkaç kent ve onun alt bölümlerinden oluşan, belirli bir yörenin idarî anlamda sorumluluğunu yüklenmiş beyliklerden (!) oluştuğu söylenebilir. Başka bir deyişle, Maya uygarlığı bütünüyle devrîsel nitelikte (tek düze) bir oluşum göstermeyen, buna karşılık söz konusu her birimin kendine özgü farklı yapıları olan, birbirlerine politik anlamda değil de daha ziyade tinsel ve dilsel yönden bağlı oluşumlardan meydana gelen ve adeta mozaiksel yapıya sahip bir tür birliktelik olarak değerlendirilebilir.

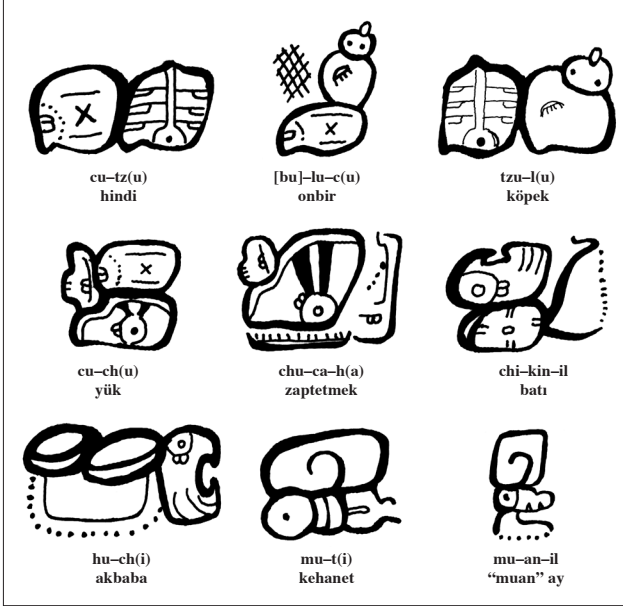
Maya uygarlık dağılım alanının topografyası farklı özellikler göstermesi nedeniyle Maya kentlerinin temel düzenleri konusunda genellemelere gitmek de kolay değildir. Yapılabilecek tek genelleme, her kentin kuruluşunun o bölgenin doğal topografyasına doğrudan bağlı olduğudur. Buna örnek olarak düz alanların egemen olduğu Yukatan Yarımadası'nın Kuzey bölümündeki Maya kentlerinin dağınık bir yerleşim biçimi göstermelerine karşın, dağlık ve engebeli alanlardaki kentlerin birbirine yakın ve birkaç katlı (yüksek) binalardan oluşmuş olmalarıdır. Maya kentlerinin binlere ve hatta bazılarının onbinlere ulaşan bir nüfusa sahip oldukları anlaşılmaktadır (Wenke – Olszewsky, 2007: 502) Böylesine büyük Maya kentlerine örnek olarak ormanlık bölgede birbirinden 20km. kadar bir mesafede karşılaşılan Tikal ve Uaxaktun (*Uaxactun*) örnek olarak gösterilebilir. Bataklık bir arazide kurulmuş olan Tikal'de, M.S. 700 yıllarında piramit şeklinde gerçekten abidevi bir mabet inşa edilmiştir. Aynı dönemde Tikal'de saraylar, çeşitli tapınaklar ve Maya mimarisinin

en güzel örnekleriyle karşılaşılır. Bilgisayar kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalar Tikal kentinin en gelişkin olduğu dönemde burada sayıları 77.000'e ulaşan bir topluluğun yaşadığına (Wenke – Olszewski, 2007:509), üstelik kültürel olarak dağılım alanının 2.500 km²'yi bulduğu ve çevresindeki yerleşimlerle birlikte toplam nüfusun 360.000'e ulaştığına işaret etmektedir (Fagan, 1998: 538). Arkeolojik verilere dayanılarak önerilen bu sayıların her birinin gerçekten yüksek değerler olduğu açıktır. Klâsik dönem Maya kentlerinden olan Uaksaktun ise M.S. 320 yıllarında gelişkin bir krallığın merkezi olarak görülür. Anıtsal yapıları ve çok renkli duvar resimleri ile ünlüdür. Bu ana kentin (*Uaxactun*) etrafında, her yöne doğru ve merkeze en fazla 30 km. kadar mesafede, çeşitli yerleşim yerlerine rastlanılmakta ve bunların tümü bağımsız nitelikteki idarî birimleri oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Bütün Yeni Dünya'da olduğu gibi Maya mimarisinde de uygulanan teknolojinin hayli sınırlı olduğu, büyük yapıtların yapım aşamasında kullanılan ana madde olan taşın biçimlendirilmesi için madeni araçların bulunmaması, üstelik gereken malzemenin oluşum yerinden kullanım alanına nakli için tekerlekten ve hayvan gücünden yararlanılmamış olduğu hatırdan çıkartılmamalı ve o koşullar altında doğal olarak da en önemli kaynağı insan gücünün oluşturmuş olduğu bir kere daha vurgulanmalıdır. Bütün bu sınırlayıcı etkenlere rağmen Maya mimarisinde karşılaşılan (ve uygulanmaları mevcut koşullara adeta ters düşen) anıtsal boyutlardaki yapıların arasında törensel/dinsel nitelikteki platformlar, saraylar, piramit ve tapınaklar, gözlem evleri ve yukarıda değinilmiş olan yerel nitelikteki dinsel top oyunlarının (törenlerinin) gerçekleştirildiği devasa gösteri alanlarının önemli yer tuttukları bilinmektedir. Bunu da “*insanın*” kendini sınırlayan engelleri yenme istencinin, insan dışında hiç bir canlıda karşılaşılmayan evrensel “*azminin*”, somut bir kanıtı olarak değerlendirmek sanırım yanlış olmaz.

Sıradan bireylerin (halkın) oturduğu evlerin duvarları ise ormandan kesilen kütüklerden, çatıları/damları ise için genellikle saz türleri kullanılarak oluşturulan yapılardı. Tek veya en çok birkaç odadan oluşan en eski köy yerleşmelerinde evlerin tabanlarının doğruya toprağın üzerinde olduğu, ancak zamanla bunların

rutubetten korunmak ve hava akımını sağlamak amacıyla yerden yükseltildikleri, ayrıca tabanlarının da sıvandığı görülür. Evlerin içinde ele geçen çanak çömlek sıvı ve kuru malzemeyi saklamaya yarayan çeşitli küpler, yemeği pişirme ve yemeye yarayan güveç ve kâseler/tabaklar ile bazıları saz ve kamış gibi organik malzeme, bazıları ise kil kullanılarak oluşturulan malzeme taşıma küfe ve küpleri (*pithoi*) olarak özetlenebilir. Evlerde bulunan pişmiş topraktan veya bazalt türü taşların şekillendirilmesiyle oluşturulan küçük hayvan veya insan heykelciklerin tinsel nitelikte olduklarına ve aile bireylerinden bazılarının evlerin içine, tabanların altına gömülmüş olmaları da öznel bir ata kültüne işaret etse gerektir. Köylerin dışında ele geçen ve kamusal nitelikte olan yapılara gelince bunların başında törensel/dinsel nitelikli platformlar gelir. Bunlar genelde 4 m.'yi pek aşmayan yükseklikte, kenarları çepre çevre çeşitli kabartmalarla bezenmiş, üzerlerinde çeşitli nedenlerle kurban edilen insanların kafalarının geçirildiği direkler olan geometrik yükseltilerdir. Bunlar taştan yapılmış olup, üzerlerinde çeşitli tören ve dinsel ayinlerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Saraylar ise, yönetici sınıfın yaşam ve idari nitelikteki mekânları olan ve genelde kentin merkezinde yer alan özenle inşa edilmiş yapılardır. Çoğu birkaç katlı olup, ortada yer alan bir avlunun etrafında farklı görevler gören odalardan oluşmaktaydı. Sarayların merkezindeki avlunun ve onun etrafında yer alan odaların duvarları renkli resimlerle bezenmişti. Tinsel ve kamusal nitelikte olması gereken boş alanlar (*plaza*) yapısal açıdan önemli bulguların arasında gelir. Her ne kadar tümünün değilse dahî bazı Maya piramitlerinin en üst katlarının tapınak olarak kullanıldığı görülür; böyle durumlarda tapınaklar tanrıların bulunduğu göğe en yakın olan yerde inşa edilmiş oldukları söylenebilir. Bazı piramitlerin yüksekliği 70 m.'ye ulaşmakta ve böylece boyları yakın çevrelerindeki ormanlarda bulunan ulu ağaçların yüksekliğini dahi aşmaktadır. Yerden yüksek olarak inşa edilen piramitlerin bazıları'nın üzerine yerel yöneticinin yarı dinsel/yarı kişisel nitelikteki heykellerinin bulunduğu da saptanmıştır. Bu durum insan yapısı olan piramitlerin yüceliğini, başka bir yaklaşımla ise onları bizzat oluşturan Maya'ların kendi üstünlüklerini vurgulayan bir olgu olarak da değerlendirilebilir. Gözlemelerine gelince, Maya'ların astronomi ile

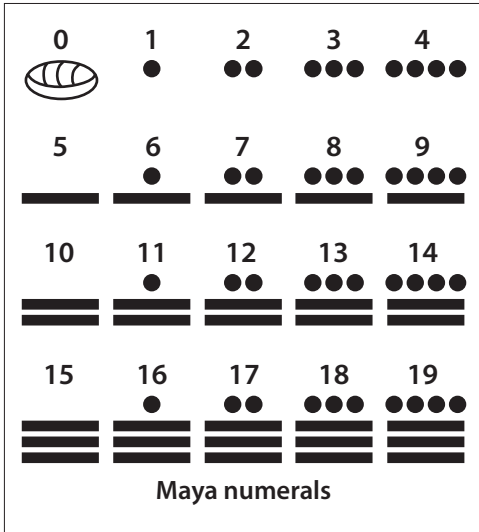
Çiz. 4
Maya *glyph*'lerine
bazı örnekler
Wenke, R.J. –
D.I. Olszewski,
Patterns of
Prehistory. Oxford
University Press,
New York, (2007).

yakından ilgili oldukları bilinir. Gözlemeleri genellikle yuvarlak bir yapıya sahiptir ve güneşin doğuş ile batış yönünü ve bazı yıldızların (örneğin Çoban Yıldızı) gökteki yerleri gibi astronomik olaylara yönelik olarak yerleştirilmiş kapı-pencere-niş türünden farklı mimari özelliklere sahip yapılardan oluşur.

Maya'ların fonetik sistem ile *logogram*'ların birleşmesinden oluşan gelişkin bir yazı sistemleri vardır. *Logogram* sözcüğü ile "fikir işareti" kastedilir ve bu sözcük bir kavram veya düşüncenin doğrudan doğruya tek bir işaret ile gösterildiği yazıyı betimlemek için kullanılır (Çiz. 4). Son çalışmalar, olasılıkla kökeni çok eskilere giden, ancak M.Ö. ±200 yıllarından itibaren tartışmasız nitelikteki somut örnekleriyle karşılaşmaya başlanan ve zaman içinde de geliştirilen Maya yazısında (bazıları yerel nitelikte olmaları nedeniyle yaygın olarak kullanılmayan türden de olsa) 1000 dolayında işaretin bulunduğu göstermektedir. Maya yazı örneklerine çeşitli taş yapıt ve çanak-çömleklerin üzerinde, ayrıca bazı binalarda kapı ve pencere pervazlarına işlenmiş olarak rastlanılmıştır. Bunlara ilave olarak

Maya yazısının yabani incir ve bazı başka ağaçların kabuklarından yapılan bir tür kağıt üzerine yazılmış örneklerinin de olduğu bilinir. Taş yapıların üzerinde rastlanan Maya yazısına ait örneklerin obsidyenden yapılma dilgi türü aletlerle (kalemlerle) oluşturulmuş, yerel kağıtların üzerine yazılanların ise bazı hayvanların iri ve sert tüylerinden yararlanmak suretiyle boyanarak yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. M.S. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren (M.S. 1519) bölgeye yerleşerek Maya'ları egemenlikleri altına almaya başlayan bağınaz İspanyol'ların yıkıcı davranışlarından ötürü, o dönem için tek doğru olarak kabul ettikleri Hristiyanlıkla ters düştüğüne inandıkları Maya'ları asıp-keserek tümüyle ortadan kaldırmayı denedikleri ve "şeytan işi" olduğuna inandıkları gerekçesiyle Maya uygarlığına ait her tür görsel ve yazılı belgeyi de yakıp-yıkarak büyük ölçüde ortadan kaldırdıkları için bu konuda günümüze ulaşan örnek sayısı fazla değildir (Coe, 1987: 161). Buna rağmen, elde kalan örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Maya yazılı belgelerinin (daha ziyade ekonomik içerikli olan Anadolu belgelerinin aksine) hangi kralın, hangi düşmanının ne zaman ve nasıl yendiği, önemli bir anıtın ne zaman yapılmaya başlandığı ve gökbilim ile ilgili çeşitli bilgileri anlatan tarihsel, tanıtımsal, sosyal ve zamansal konuları da kapsıyan farklı türdeki belgelerden oluştuğu görülür.

Maya'ların 20 rakkamının temel alındığı (*vigesimal*) sayısal bir sistem geliştirdikleri (Res. 5) ve matematik alanında da belirli bir başarıya ulaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle vurgulanması gereken bir husus da Maya'ların "sıfır" kavramını bulmuş, geliştirmiş ve kullanmış olduklarıdır. Sıfır kavramının geliştirilmiş olması na bağlı olarak Maya'ların yüzbinlerle ifade edilen sayıları kullanmış oldukları bilinmektedir. Maya'ların matematikteki başarıları (ve tabii gökbiliminde ulaşmış oldukları düzey) bu insanların çok gelişkin bir takvim oluşturmalarına da neden olmuş olup, günümüzde bile Maya takviminin ulaşmış olduğu düzey hayretle değerlendirilmektedir. Maya takviminde bir yıl 365 gün olarak kabul edilmiştir. Ancak bizlerin uyguladığı ve gün sayıları 28 ile 31 arasında değişen 12 aylık Gregoriyen takvimden farklı olarak, Maya'larda bir yıl (yerel dilde *haab*) her biri 20'şer günden oluşan 18 ay ve her yılın sonuna ilave edilen 5 gün olarak kabul edilmekteydi.

Res. 5

Maya sayıları

<https://en.wikipedia.org/wiki/Maya-civilization>, 16.03.2013, 15.37

Daha önce de değinildiği gibi Maya dini (daha sonraki dönemde Aztek'lerde de olduğu gibi) büyük ölçüde insan kurban edilme ilkesine dayanır. Maya'larda bir insanı kurban etmek, "kan dökmek" anlamına gelir. Obsidyen bıçaklar kullanarak insanların (dilleri, kadınların göğüs veya erkeklerin cinsel organları gibi) bazı bedensel çıkıntılarını kestikleri ve bereketin simgesi olan kanı döktüklerini gösteren belgelere rastlanır. Buna ilave olarak Maya'lar ait çeşitli yazılı ve/veya resimli belgelerde din adamlarının (ayrıca şamanlar ile dinsel güçlerinin de olduğuna inanılan üst düzey yöneticelerin) bazı kişilerin göğüslerini yararak, kalplerini çıkardıkları ve böyle bir yöntem kullanarak onları kurban ettikleri anlaşılmaktadır. Anlaşıldığı kadar Maya dini yukarıda gök – ortada dünya – ve yerin altında da yeraltı olmak üzere üç ana eksene dayanır. Tanrılar, atalar, ruhlar ve üstün güçlere sahip çeşitli mitolojik yaratıklar Maya dininin temelini oluşturur. En önemli tanrı da, Maya gündelik yaşamının temelini oluşturan mısır bitkisini simgeleyen ve genç bir kişi tarafından temsil edilen mısır tanrısıdır. Jaguar ve timsah da dinsel nitelikte güçleri olduğu kabul edilen hayvanların başında gelir.

M.Ö. ± 2.500 yıllarından itibaren Maya'ların zaman içinde (sınırlı miktarda) mısır, ayçiçeği, fasulye-kabak-biber türleri ve domatese

ilave olarak çeşitli tropik meyva ve bitkileri de besi maddesi olarak yetiştirmeye başladıkları, doğal nitelikteki bazı tropik bitkilerden de oldukları gibi yararlandıkları ve gündelik yaşamları için de pamuktan yararlandıkları bilinmektedir. Yeni Dünya'ya özgü *Yucatec* geyiği ve tavşan gibi küçük Memeli hayvanlara ilave olarak hindi (*Meleagris gallopavo*) gibi tavuksuları da besi kaynağı olarak kullanılmışlardır. Kaplumbağa ve bazı sürüngenler de yenilen hayvanlar arasındadır. Lamanın eti, derisi ve tüyünden de yararlanılmış oldukları anlaşılmaktadır.

M.S. VIII ve IX. yüzyıllarda (Klasik Çağ'ın son dönemlerinde) Maya uygarlığındaki gelişimin yavaşladığı, hatta zaman içinde bir bütün olarak sona ermeye başladığı görülür. Bu çöküntünün nedeni kesin olarak saptanabilmiş değildir ve farklı açıklamalar önerilmiştir. Öldürücü türden bazı salgın hastalıkların ortaya çıkarak yayılması, büyük depremler, aşırı yağışlara bağlı sel ve/veya su baskınlarından ötürü kurutulamayan bataklıkların yaygınlaşarak ziraat alanlarının yerini alması ve sonuçta tarımsal nitelikteki bitkilerin çürüyerek kullanılmaz hâle gelmesi veya bunun tam tersinin, yani ard arda yıllar boyu devam eden aşırı kuraklık gibi iklimsel değişimlere bağlı olarak oluşan kıtlık türünden bazı çevresel felâketlerin böyle bir duruma neden olduğu görüşü yaygındır. Klimatoloji ile ilgili olarak yapılan bazı çalışmalar, Maya Klâsik Döneminin sonlarına doğru (M.S. 760 ile 810 yılları arasında, M.S. 860 ve M.S. 910 yıllarının belli bir süre öncesi ve sonrasında) üç büyük kuraklık döneminin yaşandığına işaret etmektedir (Wenke – Olszewski, 2007: 515) Maya kalıntılarının yakın çevrelerinde bulunan bazı göletlerin tabanlarında gerçekleştirilen polen analizleri, değinilen bu iklimsel değişim varsayımını destekler niteliktedir. Özetle, çevresel nedenlere bağlı olarak zaman içinde gerçekleşen toprak erozyonu, önce bitki ve buna bağlı olarak daha sonra hayvan âleminde meydana gelen çeşitli değişikliklerin sonuçta kıtlığa neden olduğu ve böylece mevcut besi kaynaklarının Maya toplumunu doyuramayacak düzeye düşmüş olması olasıdır. Böylesine durumlarda da doğal olarak düzen değişecek, çark tersine döndüğünde de insanların toplu olarak birlikte yaşadıkları kentler zamanla terkedilecek ve kalabalık kentler yerini tekrar sayıca sınırlı bireyin, kendi başlarının çaresine bakmak suretiyle yaşadığı küçük kasaba ve köylere bırakacaktır. Gerçek neden her ne olursa olsun,

dünya üzerinde saptanmış en büyük uygarlıklardan biri olan Maya uygarlığı bu tarihlerde sona ermiştir.

Buna rağmen önemle vurgulanması gereken bir husus da, Maya'lara ait çeşitli kültürel özelliklerin M.S. XVII. Yüzyılın sonlarına (M.S. 1697 yılına), yörede İspanyollar egemenliklerini tamamen kurana kadar, sınırlı alanlarda da olsa süregelmiş olduğu söylenebilir. Hatta Yukatan Yarımadası'nda günümüzde bile Maya'ların özgün dillerini gündelik yaşamlarında kullanan ve çeşitli etnolojik özelliklerini uygulamaya devam eden bazı yerel toplumlar bulunmaktadır.

Maya uygarlığının M.S. $\pm$ 900 yıllarında gücünü yitirmesinden sonra bölgeye Toltek'ler adı verilen ve yöreye Kuzey-Batı'dan geldikleri anlaşılan *Chichimeca* kökenli, ekonomik bakımdan avcı-toplayıcı bir düzeyde olan yeni bir toplumla karşılaşmaya başlanır ve bu kişilerin oluşturdukları uygarlık da Toltek adıyla bilinir.

En önemli uygarlık merkezleri Tula adlı kenttir ve burada tabanın kenarları kabartmalarla süslü iki piramit, bunlardan birinin üzerine bir tapınak ve ayrıca (daha önce değinilen türden) bir top alanı inşa etmişlerdir. Tapınağın en üstünde ise boyları 4.6 m.'yi bulan savaşçı heykelleri vardır (Wenke – Olszewski, 2007: 516). Özetle, Toltek'ler belli bir dönem süresince yörede hem askerî ve hem de ticarî gücü oluşturmuşlar, böylece dönemin başta gelen yarı değerli taş ve çeşitli madenlerin önde gelen ihracatçıları durumuna ulaşmışlardır.

Toltek'ler, kısa bir süre sonra aynı yörede karşılaşılacak olan Aztek'lerin atalarını oluşturur. Başka bir deyişle, kısa bir süre sonra yörede kültürel anlamda ağırlıkları hissedilmeye başlanan Aztek'ler atalarının doğrudan bu yerel nitelikteki Toltek'ler olduğu görüşünü savunacaklardır. Özetle M.S. XII. yüzyılın başlarında, yöreye dışarıdan gelen, avcı-toplayıcı bir ekonomik düzeyde olup *Chichimeca* adı verilen bir Yeni Dünya topluluğunun torunları olan Aztek'ler bölgede önceden beri yaşamakta olan yerel toplumları siyasal egemenlikleri altına alırken, ayrıca yerel uygarlıkların tanrılar, dinsel töreler, ekonomik ve idarî düzen ile genel yaşam biçimleri gibi pek çok ögesini de aynen benimsemiş ve büyük ölçüde de oldukları gibi uygulamışlardır. Daha sonraları, M.S. $\pm$ 1325 yıllarından itibaren, Aztek'lerin bölgede idarî, askerî ve ekonomik anlamdaki egemenliklerini bütünüyle sağlamış oldukları görülür.

AZTEK UYGARLIĞI

Zaman zaman *Azteca* veya *Mexica* isimleriyle de anılan, ancak genelde Aztek'ler olarak bilinen toplum Orta Amerika'da (Çiz. 3), bugünkü Meksika sınırları içinde, M.S. XIII ile XVI. Yüzyılın ilk çeyreği arasında kalan dönem boyunca karşılaşılan ve İspanyol'ların yöreye tümüyle egemen olmalarından önce Orta Amerika'da gelişmiş olan yerel nitelikteki son Yeni Dünya uygarlığını oluşturur (Resim 6). Değinildiği gibi, yöreye M.S. XII. yüzyılın başlarında dışarıdan geldiği anlaşılan ve *Chichimeca* adıyla bilinen yerel bir toplum Aztek'lerin atalarını oluşturur. Gerek Aztek'lerin kendilerinden ve gerekse onlarla bire bir ilişki kuran İspanyol'lardan günümüze farklı belgeler ulaşmış olması nedeniyle bu toplumun yalnızca arkeologileri ile değil, aynı zamanda genel yaşam biçimleri konusunda da görece olarak bir hayli bilgi sahibi olduğumuz bir gerçektir. Başka bir deyişle, bu uygarlığa ait bilgileri sadece doğrudan doğruya kendilerinin (Aztek'lerin) ağaç yapraklarından yararlanarak oluşturdukları bir kağıt türünden (*codic*) yapılan defterler (*codices*) ile hayvan postları üzerine yazdıkları çeşitli metinlerden değil, aynı zamanda İspanyol'ların onlar hakkında kaleme aldıkları (çoğu taraflı da olsa) çeşitli belgelerden de edindiğimizi vurgulamak gerekir. Ancak bu aşamada ilave edilmesi gereken bir başka husus da Aztek'lerin günümüze ulaşan belgelerinin kendi içinde bazı farklar göstermesi ve söz konusu bu uygarlığın çeşitli toplumların bir araya gelmesi suretiyle bütünüyle türdeş olmayan bileşik bir oluşum olduğuna işaret etmesidir.

Res. 6
Aztek (Toltek)
savaşçılarına
örnekler
 Wenke, R.J. –
 D.I. Olszewski,
Patterns of
Prehistory.
 Oxford University
 Press, New York,
 (2007).

İspanyol'ların Yeni Dünya'yı işgal ettikten sonra kurmaya başladıkları şehirlerin çoğunu Aztek'lere ait eski yerleşim yerlerinin oldukları yerlere, doğrudan doğruya bunların üzerlerine inşa ettikleri için (ve buna bağlı olarak günümüzde kazı yapılabilecek alanların büyük ölçüde sınırlanmış olması nedeniyle) bu uygarlığın arkeolojisi konusunda bilgilerimiz istenildiği düzeyde değildir. Bu konuya çarpıcı bir örnek olarak bugünkü Mexico City'nin Aztek'lerin en büyük ve önemli kenti olan Tenochtitlan'ın tam üzerine kurulmuş olması gösterilebilir. O dönemde Tenochtitlan'da sayıları 122.000 ile 200.000 kişi arasında olması gereken bir nüfusun yaşadığı (Adams, 2005: 390), şehirdeki çeşitli alanlarda (pazar yerlerinde) günde >60.000 kişinin alış-veriş yaptığı, en azından 40 piramit-tapınağın bulunduğu ileri sürülmüştür (Fagan, 1998: 551-52). Bu aşamada İspanyol'ların, karşılaştıkları Aztek uygarlığına ait her tür belgeyi dinsel nitelikli bağnazlıkları nedeniyle bilinçli olarak yağmalayıp, yakıp-yıkarak yok ettikleri ve böylece onları anımsatabilecek türdeki somut kalıntıların tümüyle ortadan kalkması için doğrudan büyük çaba harcamış

oldukları da vurgulanmalıdır. Yöreye gelen İspanyol'ların zaman içinde ana amaçları bütün değerli madenlere el koymak olmuştur; ünlü El Dorado efsanesi bunun dolaylı bir yansımasıdır. Bu bağlamda bazıları altından yapılmış olan tinsel nitelikli Aztek eserlerinin tümü İspanyol'lar tarafından eritilmiş ve eritilen altınlar da külçeler halinde İspanya'ya gönderilmiş, bu yetmezmiş gibi ayrıca en küçük bir maddesel değeri olmayan heykel, kabartma ve duvar resimleri türünden çeşitli örnekler Hristiyan düşüncesiyle bağdaşmadığı ve "şeytan işi" oldukları gerekçesiyle rahipler tarafından bilinçli olarak tahrip edilerek ortadan kaldırılmış, kısacası yok edilmişlerdir. Özetle, o dönem için bağınaz İspanyol'ların Yeni Dünya uygarlıkları ile insanlık kültür tarihine bilimsel anlamda ne düzeyde zarar vermiş oldukları açıkça görülür.

Aztek uygarlığı İlk Aztek Uygarlığı (M.S. 1150 – M.S. 1350) ve Son Aztek Uygarlığı (M.S. 1350 – M.S. 1520) olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. İlk Aztek Uygarlığı dönemi boyunca Aztek'ler, kendilerinden önceki yerel halk olan Toltek'lerin kurmuş olduğu sosyopolitik sistemi büyük ölçüde devam ettirmiş, önemli kentlerde soylular tarafından ırsî olarak yönetilen çeşitli beylikler kurmuş, bu kentler ekonomik olarak yakın çevrelerinde yaşayan zirai toplumlarca desteklenmiş ve bütün bunların sonucu olarak da farklı şehir-devletlerinin ortaya çıktığı idarî bir yapı oluşmuştur. Söz konusu bu şehir devletleri arasında (çok yakın ve sıkı olmasa da) belirli bir bağın olduğu, bunların hepsinin değilse de bazılarının birbirleriyle dilsel, dinsel, ekonomik ve sosyal anlamda belirli bir ilişki içinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. İlk Aztek Uygarlığının ikinci yarısından itibaren yörede kayda değer bir nüfus patlamasının yer aldığı görülür. Bunun doğal sonucu olarak da fazlalaşan nüfusu besleyebilmek için uygulanan ziraat yöntemlerinde de belirgin değişim ve gelişimlerle karşılaşılır.

Son Aztek Uygarlığı döneminde ise Aztek uygarlığı bütün Orta Meksika'ya yayılmış ve yaklaşık M.S. 1400 yıllarında bu kültürün başta gelen yerleşim yerlerinden olan Azcapotzalco, Tekscoco ve Cuauhnhuac gibi önemli kentlerin öne çıktığı neredeyse küçük imparatorluklardan oluşan bir birlik oluşmuştur. Askerî gücün de önemli etken olduğu bu yönetim M.S. XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde,

gelişim ve gücünün doruğundayken, farklı bir teknolojiye sahip olan İspanyol'lar tarafından yıkılarak ortadan kaldırılmıştır.

İspanyol'ların Yeni Dünya'ya ayak basmalarından itibaren yalnızca iki yıl gibi (M.S. 1519-1521 yılları) kısa bir zaman süresi içinde böylesine gelişkin bir uygarlığı nasıl yoketmeyi başardıkları tartışılan bir konudur. Bu tür olguları tek bir nedene bağlamanın yetersiz olduğu bilinir; bu nedenle tek bir çözüm önermektense bazı olasılıkların altını çizmenin daha gerçekçi olduğu genelde kabul edilen bir yaklaşımdır. Bu konuda ileri sürülen çeşitli önerilerin arasında Yeni Dünya'da o zamana kadar bilinmeyen ve yerel halkın bağışıklılığının olmadığı çiçek hastalığının (*Variola*) İspanyol'larla birlikte buraya geldiği ve binlerce insanın da çiçek mikrobundan ölmüş olması gelir. Gene aynı bağlamda İspanyol'ların top-tüfek türü ateşli silahları, ayrıca çelikten yapılmış kılıç, zırh ve miğfer gibi koruyucu nitelikteki savaş malzemesini kullanmalarına bağlı olarak iki toplum arasındaki askerî güç (teknoloji) farkının da önemli bir yer tuttuğu hatırdan çıkartılmamalıdır. Buna bağlı olarak üzerinde özellikle durulması gereken bir başka gerçek de yaklaşık 400 kişiden oluşan İspanyol güçlerinin >11.000.000 nüfusluk Aztek toplumunu iki yıl gibi çok kısa bir sürede nasıl yokedebilmiş olduğudur. Sayıca az olmalarına rağmen, yukarıda değinildiği gibi İspanyol'ların ateşli silahlara, çelikten yapılan kılıç ve zırhlara, asıl önemlisi de at gibi taşıyıcı hayvanlara sahip olmaları nedeniyle (birey sayısının az olmasına rağmen) askerî güçlerinin Aztek'lere kıyasla üstün olduğu tartışılmaz. Yöre halkının İspanyol'ların insan, at, silah, her tür savaş gereci ve cephane ile dolu olarak geldikleri kalyonları ilk gördüğünde bu gemileri "yürüyen dağlar" olarak algılamış olması (Coe ve Koontz, 2008: 226) anlamıdır. Buna dolaylı olarak bağlanabilecek olası bir başka yaklaşım ise antropolojik/tinsel içeriklidir. Yaygın bir Aztek söylencesinde, günün birinde, Tanrı'ların guruplar halinde Doğu yönünden (başka bir deyişle ise İspanyol'ların bölgeye gemilerle ulaştıkları Atlantik Okyanusu tarafından) yöreye döneceklerinin konu edilmiş olmasıdır. Bu inanışa göre Aztek'ler ülkelerine (söylencede de söz edildiği gibi) Doğu yönünden Veracruz kıyılarına gelen İspanyol'ları, ana yurtlarına nasıl olsa geri gelmeleri zaten beklenen Tanrı'lar olarak algılamış ve onları insan üstü ilahî güçler olarak kabul ederek boyun

eğmişlerdir². Gene söz konusu söylenece kapsamında vurgulanması gerekli ilginç bir nokta da, dönemin İspanyol'lara ait yazılı belgelerinden anladığımız kadarıyla, Aztek'lerin o tarihe kadar at denen hayvanı hiç görmemiş olmaları ve buna bağlı olarak da bilmemele-ri nedeniyle atın üzerindeki İspanyol askerini atlarla birlikte tek bir varlık olarak algılamış oldukları, yani insanlar ile atları (birlikte) tek bir bütün olarak iki başlı, iki gövdeli, iki kollu ve dört ayaklı, insan üstü tinsel varlıklar olarak kabul etmiş olduklarıdır.

Aztek toplumunun sosyal düzenine gelince, bu toplumun ırısı nitelikte olmak üzere soylular (toplumun ~%10'u) ve sıradan kişiler (toplumun ~%85'si) olmak üzere iki ana sınıfa ayrıldığı görü- lür. Soylular idarî, sosyal ve ekonomik alanda önde gelen gurup- tur. Sıradan kişiler ise Aztek toplumunda üretimden sorumlu esas gurubu oluşturur. Toplumun en alt sınıfını da (zaman içinde sayıları az-çok değişebilen %5 gibi küçük bir oranla) esirler meydana getirir ve bunlar da genelde savaşlarda veya istilâlar sırasında tutsak edilen kadınlı-erkekli bireylerden oluşur.

Aztek'ler zirai bir toplumdu ve ziraat de toplumun çok büyük bir bölümünü oluşturan sıradan kişilerin görev alanına giriyordu. Üretilen başlıca bitkiler mısır, fasulyegiller, horozibiği, domates ve kabak türleriydi. Dağlık ve bataklık alanlarda ziraatin yapılabilme- si için teraslar düzenleniyor, bataklıklar kurutulmaya çalışılıyor ve çeşitli kanallar (arklar) vasıtasıyla nehirlerin su düzenleri (debileri) kontrol altına alınmaya çalışılıyor ve bütün bunlarda belirli bir başa- rı da sağlanıyordu; hatta yer yer de olsa, bazı çok bereketli yörelerde yılda birkaç dönem hasatın yapılabildiğine dair belgeler mevcuttur (Wenke – Olszewski, 2007: 520). Ancak, uygulanan başarılı tekno- lojiye rağmen, ekolojik nedenlere bağlı olarak ziraat alanlarında zaman zaman kuraklık veya tam tersi olan (aşırı yağışa bağlı) sel- ler gibi sorunlarla karşılaşılması da olağandı. Ancak pamuk ekimi ve özellikle pamuklu kumaşların dokumasının Aztek ekonomisinde önemli bir yeri olduğu bilinir; başarılı bir şekilde dokunmuş olan

2 Bu bağlamda, ilk başta Aztek'lerin istilâcı İspanyol'ların komutanı olan H. Cortés'i (1485-1547) mitolojilerindeki önemli Tanrı'larından *Quetzalcoatl* olduğunu san- dıkları konusunda bir söylenti bile vardır.

pamuklu kumaşların alış-verişte “ücret” yerine geçtiği de bilinmektedir. Aztek’ler tarafından bizzat kullanılan veya ticareti yapılan malzemeler arasında tuz, balık, deniz ürünleri, çeşitli yarı değerli taş ve tahta türleri, çanak çömlek ile altın başta gelen örneklerdir.

Aztek uygarlığı konu edildiğinde, halkın kırsal alanlardaki yerleşim düzeni konusunda genellemelere gitmenin zor olduğu görülür. Bunun nedeni, yerleşim düzeninin hangi ziraat yönteminin uygulanmış olmasına bağlı olarak farklar göstermesidir. İlk Aztek Uygarlığı döneminde ziraat yalnızca bu iş için doğal olarak en uygun olan verimli alanlarda yapılırken, daha sonraları (Son Aztek Uygarlığı) gelişen teknolojilere bağlı olarak ziraatin uygulama alanının genişletildiği ve zaman içinde dağ-tepe ve hatta bataklık gibi olumsuz nitelikteki alanlara da yayılmış olduğu görülür. Aztek ziraati konu edildiği zaman burada uygulanan ve vurgulanması gereken bölgesel nitelikteki bir başka yöntem de bazı bataklık alanların veya durgun tatlı su havzalarının üzerine saz ve hasırların örülerek bunların birleştirilmesi suretiyle oluşturulan, daha sonra da üzerlerine başka yerlerden toprak taşınarak ziraat alanına dönüştürülen “Yürüyen Bahçe’lerin” (yerel dilde *chinempa*) bölgeye özgü olduğudur. “Yürüyen Bahçe’ler” olarak bilinen *chinempa*’ları üzerinde tarım yapılan büyük sal örnekleri olarak da algılamak mümkündür. Söz konusu bu *chinempa* örneklerinin her biri başta yaklaşık 30 x 2.5 m. boyutunda ($\pm 70-80 \text{ m}^2$) ayrı ayrı olarak oluşturulmakta, sonra bir araya getirilerek birbirine tutturulmakta, böylece sonuçta da bataklıkların üzerinde adeta yüzen ve tarım yapmaya uygun birkaç 100 m²’lik neredeyse “tarım salları” denebilecek alanlar oluşturulmaktaydı. Uygun ziraat alanının yörede sınırlı olması nedeniyle zaman içinde geliştirilen ve yerel deyimle bazen “yüzen ada” olarak da kabul edilen bu *chinempa* örneğini, zorunlu olan durumlarda *yalnızca insana özgü yaratıcı düşünce gücü ve ona doğrudan bağlı olan çözüm geliştirme özelliğinin* en somut örneklerinden biri olarak değerlendirmek herhalde yanlış olmaz.

Genel anlamıyla Aztek yerleşim düzenine gelince, normal koşullarda tarımla uğraşan kişilerin barınakları ekim alanlarının çevrelerinde ve genelde dağınık bir düzen içinde yer aldığı söylenebilir. Söz konusu bu barınaklar, Yeni Dünya arkeolojisinde *adobe* denen ve

çamurdan yapılarak güneşte kurutulan bir tür kerpiçten yapılmıştır. Yerleşim düzeni, kırsal alanın dışında kalan kasaba ve kentlerde farklı bir yapı gösterir. Bu gibi yerlerde, merkezde (şehir meydanında) karşılaşılan piramit biçimindeki tapınak, gene hemen orada beyin konağı (veya kralın sarayı), çevresinde soyluların evleri ve en dış tarafta ise sıradan halkın yaşadığı barınaklarla karşılaşılır. Merkezdeki piramitin boyutları yer aldığı kentin önemine göre farklar gösterir- kent sosyal ve dinsel anlamda önemliyse piramit de büyüktür (Res. 7). “Top alanı” da merkezin bir kenarında yer alır. Ana hatlarıyla özetlenen bu yerleşim düzeni, büyük-küçük, her Aztek kasaba ve kenti için temelde geçerlidir. Ayrıca vurgulanması gereken bir husus da Aztek uygarlığının evrensel dünya görüşünün belirli bir ölçüde ekonomik kökenli olması nedeniyle, Aztek’lerin işgal ettikleri yörelerde ödenmesi istenen her tür haraç ve vergi istilâ edilen (işgâl altındaki) yerel toplumca aksatılmadan ödendiği takdirde eski yönetimin olduğu gibi bırakıldığı, oradaki eski kral ve/veya beye dokunulmadığı, önceki sosyal düzen ve yerel idarenin aynen devamına da müsaade edilmiş olduğudur.

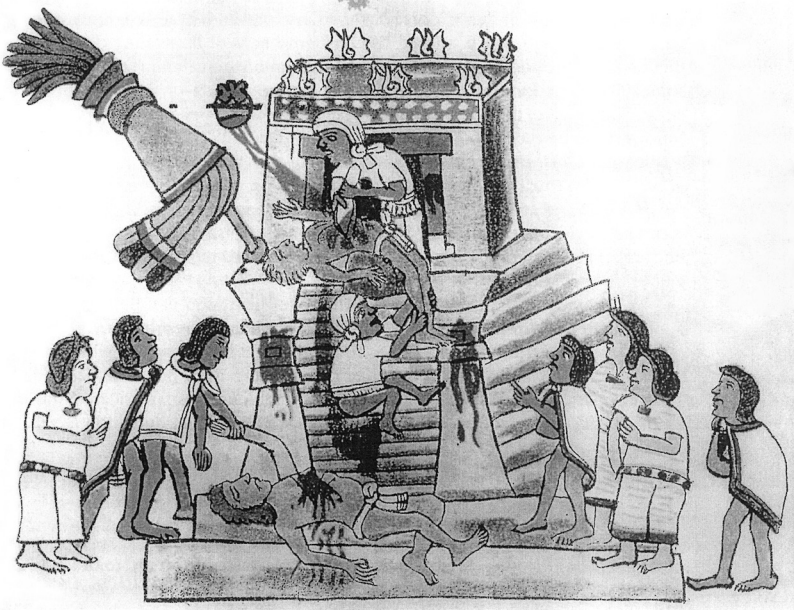

Res. 7
Piramit örneği
Fagan, B.M., *People of the Earth*. Lindbriar Corp., NewYork, (1998).

Aztek dinine gelince, büyüklü-küçüklü Tanrı'lar topluluğunun (*panteon*) sayısı 200 dolayında olup, söz konusu bu din adeta bir karmaşalar bütünü olarak karşımıza çıkar; işlevleri neredeyse birbiriyle örtüşen, hatta özellikleri büyük ölçüde aynı olan pek çok tanrı vardır. Bunun en önemli nedeni, yukarıda da değinildiği gibi, Aztek'ler yeni yeni yerler fethettikçe Aztek hâkimiyetine giren bu yeni yerlerdeki hem mevcut dinsel yaşamın ve hem de yerel yönetimin eski hâliyle aynen devam etmesi olmuştur. Başka bir deyişle, Aztek hâkimiyetine giren yeni yerlerdeki mevcut eski yerel Tanrı'lar oldukları gibi Aztek dinine dâhil edilmişlerdir.

Bir bütün olarak bakıldığında, Aztek dininin temelinde insanların Tanrı'lara çok şey borçlu olduğu ve bu borcun da ancak Tanrı'lara her tür bağışın yapılması, başka bir deyişle onlara kurban gerçekleştirilmesi suretiye ödenebileceği inancının ağır basması yatar. Din adamları (rahipler) Tanrı'ların adına dinsel törenleri yönetmekte ve bu âyinlerin esasını da bağış ve/veya kurbanlar oluşturmaktadır. Değindiğimiz, Aztek dininde kurbanın özel bir yeri vardır ve bu bağlamda da Tanrı'lara insan kurban edilmesi (bağışlanması) yaygın bir davranıştır. Kurban edilenler genelde savaş sırasında alınan esirlerdir. İnsan kurban edilmesinin en yaygın biçimi piramit tapınakların en üstünde kurban edilecek kişinin göğsünün yarılması, kalbinin çıkartılması ve bunun Tanrı'lara sunulmasından sonra kurban edilen kişinin piramitin merdivenlerinden aşağı atılmasıdır (Res. 8). Kurban edilmekte olan kişinin bu işlem sırasında akan kanı da Tanrı'lara sunulan bağış simgeler. Ayrıca bazı durumlarda kurban edilen kişilerin kafalarının kesildiği ve bu kafaların direklerle geçirilerek kamuya açık yerlerde, örneğin daha önce de değinildiği gibi, dinsel nitelikteki platformlarda sergilendiği de uygulanan bir başka yöntemdir.

Kurban edilen kişilerin bedenlerinin daha sonra yenildiği, başka bir deyişle Aztek'lerin sosyal anlamda yamyam oldukları görüşü de yaygındır. Bu uygulamanın temel nedeninin dinsel olduğu görüşü egemendir. Ayrıca, "yamyamlığın" sağlanan gündelik toplam gıda içinde alınan protein miktarının çok az (yetersiz) olduğu ve bu eksikliği gidermek için uygulanmış olabileceği görüşü de (Garine, 1995: 237) zaman zaman ileri sürülmüş olsa dahi bunu kesinlikle

Res. 8 Kurban törenine örnek

Fagan, B.M., *People of the Earth*. Lindbriar Corp., New York, (1998).

kanıtlayacak yeteri kadar belge yoktur ve bu “yamyamlık” sorunu genelde tartışmalıdır (Fagan, 1998: 533). Üstelik, aşırı dindar olan İspanyol’ların Yeni Dünya’ya adım attıkları andan itibaren karşılaştıkları yerli halkları baştan itibaren zaten “ortadan kaldırılmaları gereken vahşi putperestler” olarak kabul ettikleri gerekçesiyle Aztek’leri küçültmek için onların yamyam oldukları yargısını aşağılayıcı bir yakıştırma olarak ileri sürmüş olabilecekleri olasılığını da unutmamak gerekir.

Aztek’lere ait bazı konutlarda çeşitli sunaklara, buhurdanlara, kil-den yapılma değişik insan, hayvan, yarı insan ve yarı hayvan olarak betimlenmiş heykelciklere rastlanması ise devlet tarafından yaygın olarak uygulanan kamusal nitelikteki dinsel yaşama ilave olarak bunun (dinin) bir de öznel bölümünün olduğuna işaret etse gerektir.

SONUÇ

Gerçek anlamda tümüyle özgün bir oluşum sergileyen Orta Amerika arkeolojisi ile ilgili Türkçe olarak kaleme alınmış, başlı başına bir uzmanlık alanı oluşturan böyle bir konuda ayrıntıya girilmemiş, yalnızca ana hatların ve bazı temel olguların altının çizilmesine çalışılmış *GİRİŞ* niteliğindeki böylesine bir çalışmada sonuç olarak vurgulanması gereken husus(lar) ne(ler) olabilir? Kanımca vurgulanması gereken en önemli olgu, Orta Doğu ve Güney Doğu Asya'ya ilave olarak Orta Amerika bölgesinin insanın dünyada bağımsız olarak besi üretimine geçtiği üçüncü bölgeyi oluşturmuş olmasıdır. Üstelik, bu bölgede insan besi üretmek suretiyle yalnızca göçebe bir yaşam tarzından yerleşik düzene geçmekle kalmamış, aynı zamanda bu olguyu (gene dış güçlerin hiç bir katkısı ve elde başka örnek olmaksızın) üst düzey uygarlıklara, hatta sosyal anlamda imparatorluklara dönüştürmek suretiyle geliştirmiş olmasıdır. Söz konusu bu yerel, özgün ve üst düzey uygarlıkların evrimsel gelişimi, M.S. XVI. yüzyılın ilk yarısına varmadan evcilleştirilmiş atları, patlayıcı silahları, çelikten yapılma kılıç, zırh ve miğfer gibi koruyucu nitelikteki savaş araç ve gereci türünden bazı askerî donanımları kendilerinden (Orta Amerika'da yaşayan yerel toplumlardan) üstün olan dış güçler (İspanyol'lar) tarafından bilinçli olarak sonlandırılmak suretiyle ortadan kaldırılmıştır.

Sonuç/özet aşamasına gelindiğinde altının özellikle çizilmesi gereken husus, Yeni Dünya uygarlıklarının tümünün (başlangıç

aşamalarından yıkılımlarına kadar bütün devam süreleri boyunca) hiç bir dış gücün etkisi altında kalmamış olan özgün nitelikteki yerel oluşumlar olarak karşımıza çıkmalarıdır. Kuşkusuz bu gerçek de, “*insanın*” dünyanın neresinde olursa olsun “*insan*” olduğunun ve onun yaratıcı gücünün, başka bir deyişle “*insanın biricikliğinin*” en somut örneklerinden birini oluşturur. Buna dayanarak vurgulanması gereken özet sonuç ise, insanın değişik çevresel koşullardaki yaşamı boyunca, diğer canlılar gibi çevresine yalnızca *biyofizyolojik nitelikli bedensel uyumlar oluşturmakla yetinmediği* ve dünyanın neresinde, ne tür bir ortamda ortamda, hangi coğrafyasında yaşarsa yaşasın, içinde bulunduğu koşullar ne kadar farklı olursa olsun, benzer “*zihinsel*” çözümler geliştirme ve onları uygulama yeteneğine de sahip olduğudur³. Kuşkusuz böylesine bir davranış da insanı “*insan*” yapan ve onu diğer tüm canlılardan ayıran en önemli ölçütlerin başında gelir; işte “*insanın yüceliği*” de zaten budur.

Bu arada vurgulanması gereken başka bir husus da Yeni Dünya’da yer alan arkeo-sosyo-kültürel gelişimlerin, yani burada göçebelikten yerleşik düzene geçilmesi aşamalarının, yerel toplumların yaşamlarında sarsıcı nitelikte büyük değişikliklere neden olmadığıdır. Kanımca, mekansal anlamda Yeni Dünya’da karşılaşılan bu zamansal değişimi, toplumların süregelen gündelik yaşam biçimlerini “devrimsel olarak” bütünüyle kökünden yıkmadan, yavaş yavaş gerçekleştiren “evrimsel nitelikteki” bir değişimler silsilesi olarak değerlendirmek gerekir. Başka bir deyişle, Yeni Dünya’da başlangıcından İspanyol’ların yöreye dışarıdan gelerek yerel kültürlerle müdahalelerine kadar arkeolojik olarak izlenen bu özgün yaşam zincirini ağır ağır oluşan bir başkalaşım süreci olarak algılamak sanırım yanlış olmaz (Arsebük, 2012 c).

Altının tekrar çizilmesinde yarar olabilir: Günümüz verileri doğrultusunda biyolojik olarak yaklaşık 6-7 milyon, kültürel anlamda ise >4 milyon yıllık bir evrimsel geçmişi olan “*insan*” dünyanın

3 Türkçemizde bu konuyla ilgili olarak kullanılan bir cümleyi bu aşamada hatırlatmada yarar olabilir: “*Bir şeyi yapmak isterseniz mutlaka bir çaresini bulursunuz, istemediğiniz takdirde ise herhangi bir bahane uydurursunuz*”.

neresinde olursa olsun “*insandır*” ve Amerika Kıtası’nda *Homo sapiens* tarafından oluşturulan söz konusu bütün uygarlıkların başlangıç ve gelişim aşamaları da insanı diğer canlı türlerinden ayıran “*biricikliğinin*” doğrudan kanıtı olan örneklerinden biridir. Dünya yüzünde insan, çözüm üreten ve oluşturduğu çözümleri kültürü vasıtasıyla kendisinden sonraki kuşaklara aktarabilen *tek canlıdır*. Kısacası, “*insan*” diğer tüm canlılara kıyasla farklı bir yapı gösteren, diğerleriyle paylaşmadığı, yalnızca kendine mahsus özellikle “*zihinsel*” ve bazı “*bedensel*” niteliklere sahip özgün bir türdür; sadece arkeoloji ile değil, bütün sosyal bilimlerle ilgili çalışmalarda yalnızca insana özgü olan bu temel gerçeğin hatırdan çıkartılmaması gerekir.

KAYNAKÇA

- Adams, R.E.W.
(2005) **Prehistoric Mesoamerica**. 3. Baskı, University of Oklohoma Press, Norman.
- Arsebük, G.
(2012 a) “Amerika Kıtası’nın Üst Pleistosen Sonlarındaki İskânı ile İlgili Bazı Sorunlar: Kim? Nasıl? Ne Zaman?” **Uzak Geçmişimize Dair Okumalar-Bir Derleme**. Ege Yayınları, İstanbul. (s. 95-110).
- Arsebük, G.
(2012 b) “Olmek Evresi (Yeni Dünya’da Uygarlığın İlk Aşaması)”, **Tarihöncesi Dönemden Bazı Yansımalar**. Ege Yayınları, İstanbul. (s. 51-58).
- Arsebük, G.
(2012 c) “Yeni Dünya’da (Amerika Kıtası) Besi Üretiminin Başlangıç Aşamaları”, **Uzak Geçmişimize Dair Okumalar-Bir Derleme**. Ege Yayınları, İstanbul. (s. 125-132).
- Coe, M.D.
(1987) **The Maya** (4. Baskı), Thames and Hudson. London.
- Coe, M.D. – R. Koontz
(2008) **Mexico**. (6 Baskı), Thames and Hudson. New York.
- Dillehay, T.D., v.d.
(1992) “Earliest Hunters and Gatherers of South America”, **Journal of World Prehistory**. 6: 145-204.
- Erlandson, Jon M. (v.d.)
(2011) *Paleoindian Seafaring, Maritime Technologies and Coastal Foraging on California’s Channel Islands*. **Science**. 331: 1181-1185.

Fagan, B.M.

(1998) **People of the Earth**. Lindbriar Corp., NewYork.

de Garine, I.

(1995) “*The Diet and Nutrition of Human Populations*”, T. Ingold (Derl.), **Companion Encyclopedia of Anthropology**. Routledge, London (s. 226-264).

Kirchhoff, B.

(1952) “*Meso-America*”, S. Tax (Derl.), **Heritage of Conquest**. Glencoe, Illinois (s. 17-30).

Narçın, A.

(2012) **A'dan Z'ye Aztek**. Ozan Yayıncılık Ltd. İstanbul.

Pool, C.A.

(2007) **Olmece Archaeology and Early Mesoamerica**. Cambridge University Press, New York.

Pringle, H.

(2013) “*The First Americans*”, **Scientific American**. 22/1: 68-75.

Smith, M.E.

(1997) “*Life in the Provinces of the Aztec Empire*”, **Scientific American**. 277/3: 56-63.

Wallace, R.L.

(1983) **Those Who Have Vanished**. The Dorsey Press, Illinois.

Wenke, R.J. – D.I. Olszewski

(2007) **Patterns in Prehistory**. Oxford University Press, New York.

Zorich, Z.

(2013) “*Uncovering a Maya Warrior Queen*”, **Archaeology**. 66/3: 31-35.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Maya-civilization>, 16.03.2013, 15.37.

YAZARIN KISA ÖZGEÇMİŐİ

Prof. Dr. Güven Arsebük 1965-1999 yılları arasında İstanbul Üniversitesi / Edebiyat Fakóltesi / Prehistorya Anabilim Dalı'nda meslekî çalışmalarını “insanın bedensel ve kültürel evrimi” konusunda odaklandırdı. 1988-1990 yılları arasında İstanbul-Küçükçekmece'deki Yarımburgaz Mağarası Paleolitik Dönem kazılarını (A.B.D./ Berkeley'deki California Üniversitesi'nin de işbirliğıyle) İstanbul Üniversitesi adına aynı birimden çekirdek bir ekip ve öğrencilerle birlikte gerçekleştirdi. 1999 yılında kendi isteğıyle emekli oldu. O tarihten bu yana bilimsel çalışmalarını uzmanlık alanını ile ilgili çeşitli makale ve kitap türü yayınlar gerçekleştirmek suretiyle sürdürüyor.

